

Հ Ե Ն Ր Ի Կ Ի Ռ Ս Ե Ն *)

XII

Աշուղը և բանաստեղծը.—Իբսէնի երկրորդ այցելութիւնը Նորվեգիայում.
ՔՐՕՈՒՄԷՐՍԻՈՒՄ (Քննադատները Քրօմէրսհօլմի մասին.—Րօսմէրեան ըն-
 տանիքը.—Րէքէկկա Վէստ.—Ուրսորդութեան ճանապարհին.—Բէատէն
 և Նրա վախճանը.—Րէկտօր Քրօլ.—Ուլլիկ Բրէնդէլ.—Րօսմէրի և Քրօլի
 ընդհարումը.—Քննական մարդիկ.—Բէատէի մահուան առեղծուածը.
 —Րէքէկկան մերժում է Րօսմէրի առաջարկը.—Րէքէկկայի հոգեկան կեր-
 պարանափոխութիւնը. Նրա խոստովանութիւնը և սիրոյ դրաւականը.—
 Բրէնդէլ իբրև զգինետան հանճար.—Իբսէնի զիւրքը դէպի իդէալիզմը).
 —ՇՊՈՎԻ ՏԻԿԻՆՐԵ (Հիւսիսային բնութիւնը և սկանդինաւեան զրոգները.
 —Ելլիդայի և Բժիշկ Վանդէլի կապը.—ՇՊՈՎԻ տիկնոջ հիւանդութիւնը.—
 Օտարականը.—Մի արուեստագէտի պատմութիւնը.—Ելլիդայի իսկական
 դիագնօզը.—Ամուսինների բացատրութիւնը.—Ելլիդայի բժշկութիւնը.—
 Նինգշտրանդ և Հիլդէ):

Իբսէն իր քսանեօթամեայ հասակում գրած մի սիրուն
 բանաստեղծութեան մէջ նկատում է—

—Աշուղը չունի ոչ տեղ և ոչ տուն.

Նա սաւառնում է միշտ դէպի հեռուն:

Ջերմ երգատապ մի սրտի համար

Միակ հայրենիքն է համակ աշխարհ:

Գուցէ շատերին տարօրինակ թուի, եթէ նկատենք, որ
 այս տեսակ մի «աշուղ» էր նաև հէնց այդ տողերի հեղինակը.
 Նա էլ «ականջ էր դնում ամենաթաքուն կիանքի զարկերին».
 Նրա երգն էլ «ժողովրդի երազներն էր պարզում, մտքերը լու-
 սաբանում»: Միայն այն տարբերութեամբ, որ նա տնից և տե-
 դից զուրկ չէր, այլ ականջ միայն զրկուէր—իր հայրենիքից
 համարեա հալածուած՝ տաննակ տարիներ օտարութեան մէջ
 էր ապրում:

*) Տե՛ս ՇՊՈՒՐՆ ՈՒՆ 5.

Իբսեն այժմ արդէն առնական լիակատար հասակումն էր — 58 տարեկան — և իբրեւ մեծ դրամատուրգ «ընդհանուր հայրենիքում» վաղուց էր հիւսել իր փառքի և անմահութեան դափնիները: Սակայն իր հայրենակիցների մի մասի ապերախ տութիւնը և դրա հետ կապուած վտարանդի կեանքը այս դափնիների փուշն էր կազմում: Դեռ էլի մի քանի տարի պիտի անցնէ՝ մինչև այս փուշը կատարելապէս արմատախիլ լինէր, մինչև հոշակաւոր նորվեգացին ընդ միշտ իր հայրենիք վերադառնար: Մինչև այդ րոպէն սակայն նա 1885-ի ամառը նորից այցելեց իր հայրենիքը:

Նա ուրախութեամբ նկատում է, որ Նորվեգիայի քաղաքական-հասարակական կեանքը բաւականաչափ կերպարանափոխուել է: Հին, մանր-մունր կոիւնների փոխարէն՝ նա այժմ տեսնում է լուրջ և բանաւոր հիմքերի վրայ կանգնած կուսակցութիւններ, որոնց մաքառման դրօշակը գաղափարի անունով էր պարզւում: Դա այլ ևս չէր մնացել իր երիտասարդ ժամանակուայ Նորվեգիան, որի մասին նա երբեմն կծու կերպով նշկատել էր թէ՛ դա կարծես բնակուած լինի «ոչ թէ երկու միլիոն մարդկանցից, այլ երկու միլիոն չներից և կատուններից» (Emil Reich: «Ibsens Dramen»):

Իր հայրենիքի քաղաքական կուսակցութիւնները Իբսեն նկարագրել էր թէ «երիտասարդութեան միութեան» և թէ մասամբ «ժողովրդի թշնամու» մէջ: Այս անգամ Նորվեգիայում նոր դրդումներ ստանալով՝ նա դարձեալ վերադառնում է նոյն ինդրին և մի տարուց յետոյ՝ 1886-ին գրում է իր նշանաւոր դրամաներից մէկը — «Րոսմէրսհոլմ» («Rosmersholm»), որի մէջ սակայն, ինչպէս շուտով կը տեսնենք, հոգեբանական բարդ պրօբլեմները, դէմքերի նուրբ, ճարտարարուեստ բնորոշումը դարձեալ առաջնակարգ տեղ են բռնում և կուսակցական պայքարը երեւան է գալիս միայն իբրեւ աստատ:

«Րոսմէրսհոլմ» հետաքրքրական է և մի ուրիշ կողմից. Իբսենի ոչ մի դրամայի մասին այնքան տարբեր և հակասական կարծիքներ չեն յայտնուել, ինչպէս «Րոսմէրսհոլմի» նկատմամբ — Գ. Բրաուդէսի, Եդէրի, Բուլդհաուպտի, Հանզլտայնի, Րայխի, Սալոմէի, Լիցմանի, Լէօ Բէրգի և ուրիշների մեկնութիւնները աւելի կամ նուազ չափով զանազանւում են միմեանցից: Ոմանք առարկում են, որ «Րոսմէրսհոլմ» մի «հարց է առանց պատասխանի», որ գլխաւոր հերոսի և հերոսուհու — Րոսմէրի և Բէթէկէյի — րոմանտիկական մահուամբ դրամայի հանգույցը քայքայւում է, բայց ոչ թէ լուծւում: Մի քանի յայտնի գրողներ մինչև իսկ բացարձակապէս խոստովանում են, որ այս դրաման առ-

հասարակ չեն հասկանում: Էմիլ Բայլը սակայն գրում է թէ՛ յերաւի ինքն էլ երբեմն չէր հասկանում այդ դրաման, բայց երկար ժամանակ դրանով զբաղուած լինելով՝ այժմ եկել է այն եզրակացութեան, որ «Ժողովրդի թշնամին», «Վայրի բաղը» և «Բօամէրսօլմ» կաղնում են մի եռաբանութիւն (Trilogie) և որ վերջինս պատասխանն է առաջին երկու դրամաներում արծարծուած խնդիրներին: Դօկտօր Շտօկմանի իղէալիզմը հանդիպելով «սերտ մեծամասնութեան» ապառաժին՝ թէն հիմնովին չէ խորտակուում, բայց այսպէս թէ այնպէս մասամբ անդամահատուում է: Իսկ Գրէգէրսի իղէալիզմը աւելի նեղ շրջանակում վերին աստիճանի տխուր, ողբերգական մի ճակատագրի է հանդիպում—պատճառ է դառնում մի անմեղ արարածի և վերջիվերջոյ իբ սեփական կորստեան: «Բօամէրսօլմում» սակայն շօշափուում է այն խնդիրը թէ՛ ինչ պէտք է լինի ապագայ մարդը—«ուրախ, ազնուական մարդ»—ահա այս ապագայ հերոսի կոչը:

Անցնենք սակայն դրամային:

Նախկին պատօր Եօհաննէս Բօամէր պատկանում է Բօսմէրսօլմի ամենապատուաւոր գերդաստաններից մէկին, որ մի քանի դար շարունակ փայլում էր իր նախանձելի դիրքով: Նրա նախորդները «քահանաներ, զինուորականներ, բարձրաստիճան պաշտօնեաներ» էին, բոլորն էլ պատուաւոր և օրինակելի մարդիկ: Եօհաննէսի հայրը, որ «իր ընտանիքումն էլ մի գեներալ էր», խիստ և պահպանողական ոգով էր կրթել իր որդուն: Սակայն Ուլրիկ Բրէնդէլ ազատամիտ իղէալիստը, որին կարճ ժամանակով յանձնուած էր Եօհաննէսի դատարակութիւնը, ուժեղ ազդեցութիւն է ունենում իր աշակերտի վրայ: Հայրը նկատելով Բրէնդէլի ուղղութիւնը և նրա «վտանգաւոր հետեւանքները»՝ շուտով հեռացնում է նրան իր տնից: Բայց Եօհաննէսը աւելի Բօամէրեան ընտանիքի աւանդական ոգին է իւրացնում: Դա երեւում է հէնց նրա նախկին պաշտօնից—պատօրութիւն, որ նա արժանաւոր և անբիժ կերպով էր կատարում: Իսկ այժմ իր կալուածքում առանձնացած՝ իր ընտանիքի ծննդաբանութեամբ էր զբաղուած:

Եօհաննէսը և իր կին Բէատէն, որ ագնիւ, փափկասիրտ և զգայուն մի անձնաւորութիւն էր, թէն հոգեկան շատ սերտ ներդաշնակութեամբ չէին կապուած, այնուամենայնիւ ապրում էին խաղաղ կենակցութեամբ, որը սակայն վարագոյրի յետեից վրդովուելու էր և նոյնիսկ իր ողբերգական զոհը տալու:

Հիւսիսից՝ ապառաժների և սառնամանիքի հայրենիքիցն էր գալիս այս վրդովեցնող փոթորիկը: Դա Բէրէկկա Վէստն

է—Իրսէնի ստեղծած կանայցի ամենանշանաւոր տիպերից մէկը:

Բէքէկկայի ընդհանուր բնաւորութեան և հոգեկան անսանձ թռիչքների խորհրդանշանը հէնց իր ծագման պատմութիւնն է: Բնութեան ազատ զրկում նրա ծնունդն էլ ազատ է լինում, օրինապահութեան սահմաններից դուրս:—Նրա մայրը մի մանկաբարձուհի էր՝ տիկին Գեմվիկ, իսկ հայրը մի բժիշկ՝ Գօկտօր Վէստ—որ ճանապարհորդելիս պատահաբար հանդիպել էր առաջինին: Մօր մահուանից յետոյ բժիշկը փոքրիկ Բէքէկկային իր խնամակալութեան տակն է առնում և կրթում է նրան ազատամիտ հայեացքներով, որոնք և իր սեփական դաւանանքն էին կազմում, Բէքէկկան երբ հասունանում և գեղեցիկ օրիորդ է դառնում, նրա խնամակալը չէ քաշւում նրա հետ ստեղծել նոյնանման յարաբերութիւնը, ինչ որ նա ունէր Բեքէկկայի մօր հետ: Եւ սա այնքան էլ դժուար չէր, նախ՝ մտերմացող զոյգի «ազատամտութեան» պատճառով և երկրորդ, որ Բէքէկկային յայտնի չէր իր խորհրդաւոր ծագման պատմութիւնը:

Բժիշկ Վէստը հիւանդանում և տարիներ շարունակ տանջւում է, իսկ Բէքէկկան չը նայելով այս հանգամանքին՝ անձանձիր համբերութեամբ շարունակում է կենակցել նրա հետ և հոգատար կերպով լսնամել նրան: Բժիշկը շատ ողորմելի դրութեան մէջ է մտնում, այնպէս որ իր ազգկան կամ կնոջ թողնում է միայն «գրքերով լի մի արկղ»: Այս տեսակ ժառանգութեամբ Բէքէկկան ի հարկէ անկարող էր ապրել, և ահա նա ստիպուած է ուրիշ տեղ փորձել իր բախտը: Նա զօրեղ կամքի, լայն հայեացքների և հետևողական բնաւորութեան տէր մի օրիորդ էր, այդ պատճառով ուր էլ որ լինէր՝ հաւանորէն յաջողութիւն էր գտնելու:

Եւ բախտը առաջնորդում է նրան դէպի Բօսմէրսօլմ: Բէկտօր Քրօլ՝ Բէատէի եղբայրը՝ ծանօթանում է նրա հետ և ի նկատի ունենալով իր քրոջ հիւանդութիւնը՝ առաջարկում է նրան մտնել Բօսմէրի տունը իբրև նրա կնոջ օգնական: Բէքէկկան շատ լաւ ընդունելութիւն է գտնում Բէատէից և առհասարակ Բօսմէրի տանը իրան զգում է իբրև «բնտանիքի անդամ»: Հիւանդ և նրբազգած Բէատէն դէպի Բէքէկկան տածում էր նոյնիսկ «սիրահարութեան նմանուող մի զգացմունք»:

Բէքէկկան մի յայտնի դիտաւորութեամբ էր մուտք գործել Բօսմէրի տունը: Նա վճռել էր գրաւել և ամբողջովին տիրապետել այս քարեմիտ և խստաբարոյ պատտօրին: Իր «ազատամիտ» ծնողների զգայական յատկութիւնները անշուշտ ժառանգաբար արմատացել էին և նրա մէջ: Վայրագ, անզուսպ

կիրքն էր, որ նրան մղում էր դէպի պատուարի տունը, և նա՝ առանց միջոցների խտրութեան՝ վճռել էր անպայման ձեռք բերել այս հագուստաւոր տղան, նա իր մէջ զգում էր մի անարկուն փոթորիկ—նման այն փոթորիկներին, որոնք ձմեռը տեղի են ունենում հիւսիսում—որ երբ տիրապետում է մէկին՝ քաշ է տալիս իր հետ անդիմադրելի կերպով։

Բայց ինչպէս ձեռք գցել Եօհաննէսին, առաջին նա ամուսնացած էր, երկրորդ նախկին հոգևորական և իբրև Բօսմէրեան գերդաստանի շառաւիղ՝ խիստ բարոյականի և պահպանողական ոգու տէր մի անձնաւորութիւն։ Այս բոլորն ի նկատի ունենալով՝ խորամանկ Ռէբէկկան շատ նուրբ և սխտեմատիկ կերպով է առաջ գնում—նա վճռում է դեռ Բօսմէրին ազատամիտ հայեացքներ ներշնչել, յետոյ իբրև հետևանք այս հանգամանքի, նրա և Բէատէի յարաբերութիւնները սառեցնել—որովհետև Բէատէն պահպանողական էր և ջերմ հաւատացող—և վերջ ի վերջոյ այս խեղճ կնոջ գոյութեանը առհասարակ վերջ տալ։

Եւ Ռէբէկկան համարեա լիովին համոզւում է իր նպատակին։ Բօսմէրը շատ թույլ և եւթարկուող բնաւորութիւն ունէր. հետեւաբար Ռէբէկկայի ուժեղ կամքի առաջ մի ճկուն և ղիւրաթեք գործիք կարող էր դառնալ։ Այս զօրեղ կնոջ ներշնչմամբ նա շուտով ազատամիտ հայեացքներ է ձեռք բերում։

Առաջին քայլն արդէն արուած էր. մնում էր երկրորդը և վճռողականը, որ անհամեմատ աւելի դժուար էր, բայց Ռէբէկկայի նման մի անձնաւորութեան համար ոչ անիրագործելի։ Վերջինս հեռատես նպատակաւորութեամբ դեռ վաստակում է Բէատէի համակրանքն ու վստահութիւնը և այնքան առաջ է գնում, որ նրա անզաւակ լինելը մատնացոյց է անում իբրև հակաամուսնական մի երևոյթ և ներքին անհամերաշխութեան մի նշան։ Միամիտ կիներ հաւատում է սրան և մանաւանդ բնազդօրէն նկատելով Ռէբէկկայի հեռաւոր դիտաւորութիւնը, թէ հոգեպէս և թէ ֆիզիկապէս աւելի է տանջւում։ Անբխտ կնոջ յուսահատութիւնը և նեարդերի քայքայումը այն աստիճանի է հասնում, որ նա վերջ ի վերջոյ իրան ձգում է իրանց տան հանդիպակաց ջրաղացի առուակը և խեղդւում է։

Բօսմէրը, որ դեռ ոչ մի տեղեկութիւն չուներ ոչ Ռէբէկկայի դէպի ինքը տաժած կրքի և ոչ էլ իր կնոջ ողբերգական մահուան բուն պատճառի մասին, այն կարծիքի էր—ինչպէս և նրա հետ շատերը—որ Բէատէի այս ողբալի վախճանի պատճառը խեղադարութիւնն էր։

Այս բոլոր դէպքերը դրամայի առաջին գործողութիւնը

դեռ չը սկսուած արդէն տեղի են ունեցել, Երբ վարագոյրը բացուում է Բէատէն այլևս չը կայ, Եւ Բէքէկկան այս ծանր ոճ-րագործութիւնից յետոյ դեռ չէ հանգստացել—լրակատար յաջողութեան համար նա ցանկանում էր Բէատէի յիշատակը առհասարակ ջնջել Բօմէրի սրտից: Վերջինս ամեն անգամ դուրսը շրջելիս՝ երբէք չէր վստահանում ջրաղացի նեղ ճանապարհով բարձրանալ դէպի կամուրջը, որտեղից ցած էր ընկել Բէատէն—այլ զարտուղի ճանապարհներով էր գնում: Եւ Բէքէկկան անհանգիստ և լարուած կերպով պատուհանից շարունակ հետեւում էր նրա ճանապարհին, որ, ի մեծ ցաւ իր, միշտ զարտուղի էր—«Այսօր էլ նա չուռ եկաւ. բարձրից է գնում... Այստեղ, Բօմէրսօլմում, ինչպէս երևում է, հանգուցեալներին երկար են յիշում»—«Օրիորդ», նկատում է տիկին Հէլզէթը՝ Բօմէրի տնտեսուհին, «ես կարծում եմ, որ աւելի շուտ հանգուցեալներն են, որ անբաժան են Բօմէրսօլմից»: Եւ այս անբաժան լինելու սիմբոլը «սպիտակ ձիւն է», որ գիշերները երբեմն երևում է Բօմէրսօլմում:

Ինչպէս Բօմէրը այնպէս էլ ըէկտօր Քրօլը, որ Բէքէկկային առաջնորդել էր դէպի պատօրի տունը, միամիտ էր և գործից անտեղեակ: Իր քրոջ մահուանից յետոյ նա երկար ժամանակ չէր այցելում իր փեսային, որպէսզի «գժբախտ տարիների յիշողութիւնը» չը զարթեցնի նրա մէջ: Նա այնքան միամիտ է, որ առաջին այցելութեան ժամանակ հանգիստ կերպով նկատում է Բէքէկկային թէ՛ նա այժմ կարող է «Բէատէի թողած դատարկ տեղը չգրաւել»:

—«Ես ունեմ արդէն քոն տեղը, ինչ որ ինձ ցանկալի է, պարոն ըէկտօր»—պատասխանում է Բէքէկկան:

—«Գործունէութիւնը—այո, բայց...»

—«Ամթ է, ըէկտօր Քրօլ, ինչպէս կարող էք այսպիսի լուրջ խնդիրների վրայ կատակներ անել»—ծանր և վճռողական շեշտով վրայ է բերում Բէքէկկան:

Բայց ըէկտօր Քրօլը ուրիշ կարեւոր խնդրով էր եկել իր փեսայի մօտ. իր սեփական խոստովանութեամբ, նա իր ծերութեան օրերում դարձել էր «քաղաքական ազիտատօր»: Նա թէև շատ յետադէմ և պահպանողական հայեացքների տէր էր, բայց կամքով ուժեղ, միանգամայն անչեղ և համոզմունքի մարդ էր: Նկատելով արմատականների և նրանց օրգանի—«Լուսաշատարակի»—յառաջադիմութիւնը՝ նա վճռել էր միացնել բոլոր պահպանողական տարրերը և նոյնիսկ նոր ոյժեր առաջացնել՝ հակառակորդների դէմ մաքառելու համար: Նա այլևս հակուած չէր միայն «անտարբեր հանգիստեսի» դեր կատարել, նա անկարող

էր հաշտուել աղատամիսների ուժեղ և հետզհետէ ամբացող դիրքի հետ։ Նրան շատ ծանր և անախորժ էր թւում մանաւանդ այն հանգամանքը, որ «ըմբոստութեան ոգին» իր ստուերը տարածել էր նոյն իսկ իր սեփական ընտանեկան յարկում և այն ուսումնարանում, որ իր խնամքին էր յանձնուած—նրա որդին դպրոցում աշակերտական անկարգութեան պարագլուխն էր, իսկ աղջիկը մի կարմիր թղթապանակ էր հիւսել «լուսաշտարակը» ծրարելու համար։ Բէկտօրի կինն անգամ «հակուած էր գէպի իր երեխաները»։

—«Այո, սիրելի Բօմէր, այս վտանգաւոր և ապականուած ժամանակի ոգու դէմ ես պէտք է կռուեմ ամեն տեսակ զէնքով... թէ խօսքով և թէ գրչով»։

—«Բայց յոյս ունեւ դու այդ եղանակով որ և է հետեւանքի հասնել»—հարցնում է Բօմէր։

—«Ես կամենում եմ յամենայն դէպս իմ քաղաքայիական պարտականութիւնը կատարել և կարծեմ ամեն մի հայրենասէր և բարեմիտ մարդու պարտքն է նոյնը անել։ Տեսնո՞ւմ ես, այս երեկոյ ես գլխաւորապէս հէնց սրա համար եմ եկել քեզ մօտ»։

—«Բայց թանկագին բարեկամ, ի՞նչ ես ասում, ես ի՞նչ պէտք է...»

—«Դու պէտք է քո հին բարեկամին օգնես, և անես այն, ինչ որ ուրիշներն են անում...»։

—«Բայց, բէկտօր Գրօլ, դուք գիտէք, որ պարոն Բօմէրը այնքան էլ չէ ախորժում այդ տեսակ գործերից»—նկատում է Բէքէկկան։

—«Նա այժմ այլևս այդ տեսակ անախորժութիւն չը պէտք է զգայ։ Բօմէր, դու բաւականաչափ չես հետեւում անցքերին. դու նստել ես այստեղ և պարփակուել միայն քո պատմական ժողովածուներով... Բայց ժամանակը զժբախտաբար չէ յարմարում այդ տեսակ պարագմունքներին։ Դու չես կարող երեւակայել թէ ինչ դրութեան է հասել մեր ամբողջ հայրենիքը. համարեա ամեն մի գաղափար գլխադարձ է եղել։ Հսկայական աշխատանք է հարկաւոր բոլոր այս մոլորութիւնները արմատախիլ անելու»։

—«Ես էլ եմ այդպէս կարծում. բայց այդ տեսակ աշխատանք ինձ ամենեւին չէ յարմարում»։

—«Բայցի դրանից ինձ թւում է, թէ պարոն Բօմէրը այժմ այն տեղն է հասել, որ կեանքի երեւոյթների վրայ աւելի բաց աչքերով է նայում քան թէ առաջ»—ինքնապատահ և խորհրդաւոր կերպով նկատում է Բէքէկկան։

—Աւելի բաց աչքերով—յանկարծակիի եկած վրայ է բերում ըէկտոր Գրօլը:

—Այո, կամ աւելի ազատ, աւելի անաչառ—սկստասխանում է Րէքէկկան:

—Այս ինչ է նշանակում, Րօսմէր, դու երբէք չես կարող այնքան կարճամիտ լինել և խաբուել մի այնպիսի պատահականութիւնից, ինչպիսին խռովարարները ժամանակաւոր յաղթութիւնն է»:

—«Աիրելի բարեկամ, դու գիտես արդէն, որ ես քաղաքականութիւնից քիչ բան եմ հասկանում. բայց յիրաւի ես նրկատում եմ, որ վերջին տարիներում անհատի մտածողութիւնը աւելի ինքնուրոյն է դառնում»:

—«Եւ առանց այլեայլութեան դու այդ համարում ես մի լաւ երեւոյթ. բայց շատ սխալում ես, բարեկամս. Նայիր շուրջի, թէ դուրս և թէ քաղաքում, և կը տեսնես թէ ինչ կարծիքներ են տիրում արմատականների շրջանում: Դրանք ամենեւին չեն տարբերում այն իմաստութիւնից, որի յայտարարն է «Լուսաշտարակը»:

—«Այո, Մօրաէնսգօրգը («Լուսաշտարակի» խմբագիրը) այս կողմերում շատերի վրայ մեծ ազդեցութիւն ունի»—նկատում է Րէքէկկան:

—«Ինչպէս կարող էք այդպիսի բաներ երեւակայել. Մի մարդ այնպիսի կեղտոտ մի անցեալով, մի մարդ, որ անբարոյական մի արարքի պատճառով իր ուսուցչական պաշտօնից հեռացուած է—անա այդպիսին այժմ ասպարէզ է դուրս գալիս իբրև ժողովրդի ղեկավար»:

—«Ես շատ զարմանում եմ, որ դուք ե ձեր բարեկամները չէք դուրս գալիս նրա դէմ»—հեզնօրէն նկատում է Րէքէկկան:

—Հէնց այդ է, որ մենք այժմ ուզում ենք անել. Այսօր մենք զենցիկնք «Պաշտօնական թերթը», փողային հարցը ոչ մի դժուարութիւն չը պատճառեց. բայց (դառնում է զէպի Րօսմէր)—ես այժմ արդէն իմ իսկական ինդիքըն եմ մօտենում—ղեկավարութիւնը, լրագրական ղեկավարութիւնն է, որ մեծ բարդութիւններ է առաջացնում: Ասա ինձ, Րօսմէր, բարի գործի համար դու յանձն չես առնի արդեօք այդ թերթի խմբագրութիւնը»:

—«Ե՛ս»—համարեա սարսափած նկատում է Րօսմէր:

—«Ինչպէս կարող էք այդպիսի բան ձեր մտքովն անգամ անցկացնել»—լրացնում է Րէքէկկան:

—«Որ դու բեղ հեռու ես պահում հրապարակական ժո-

դովերից և չես կամենում վայելել այն քաղցրութիւնների տա-
րափը, որ տեղալու է քո գլխիդ—այդ ի հարկէ շատ խելօք բան
է: Բայց խմբագրական հանգիստ գործունէութիւնը կամ աւելի
ճիշտ ասած...»:

—«Ո՛հ, ո՛չ, սիրելի բարեկամ, այդ չը պէտք է դու ինձա-
նից պահանջես»:

Երբ այսպէս Ռօսմէրը մի անգամ ընդ միշտ հրաժարու-
մ է Քրօլի առաջարկն ընդունելուց—այն ժամանակ վերջինս նկա-
տում է—

—«Յամենայն դէպս դու կը շնորհես մեզ քո անունը»:

—«Իմ անունը»:

—«Այո, Եօհաննէս Ռօսմէր անունն ըստինքեան արդէն մի
մեծ առաւելութիւն է՝ մեր թերթի համար: Մենք բոլորս որոշ
կուսակցութեան մարդիկ ենք—ինչպէս լսում եմ ես ինքս հա-
մարում եմ մինչեւ իսկ շատ մոլեռանդ: Այս պատճառով մեր
անուան հետ կապուած թերթը մոլորուած ամբոխի չըջանե-
րում չէ կարող յաջողութիւն ունենալ: Իսկ դու կուսակցական
պայքարից քեզ միշտ հեռու ես պահել: Քո խաղաղ և արդա-
րասէր ոգին, քո նուրբ մտածողութիւնը, քո անձեռնմխելի
պատիւը—այս բոլորը արդէն շատերին է յայտնի և շատերից
գնահատուած: Բացի դրանից այն յարգանքը և պատկառանքը,
որ դու քո քահանայական պաշտօնավարութեան ժամանակ վա-
յելում էիր, և վերջապէս քո ընտանեկան անուան պատկառ-
ւելութիւնը»:

Այս խօսակցութեան ժամանակ յանկարծ ներս է մտնում
Ուլրիկ Բրէնդէլ, Ռօսմէրի նախկին ուսուցիչը: Բաւական լաւ
արտաքինով, բայց հնամաշ շրտեր հագած մի ծերունի է նա և
իր ընաւորութեամբ, ինչպէս յետոյ կը տեսնենք, Գրէգէրսի և
Հիալմարի («Վայրի բաղը») մի խառնուրդը: Նա էլ ազատու-
թեան և ճշմարտութեան երկրպագուններիցն էր, մի իղէալիստ,
որ սիրում էր իր առանձնութեան մէջ յղփանալ: Սակայն նա
այժմ գտնւում էր կեանքի մի փոխանցիկ շրջանում.—«Ես կա-
մենում եմ մտնել կեանքը, աչքի ընկնել, գործ կատարել: Փո-
թորկալից ժամանակներում ենք ապրում—այժմ ես էլ մտադիր
եմ ազատութեան սեղանի վրայ դնել իմ լումանը»:

Այս նպատակով նա կամենում էր հրապարակական մի
ժողով կազմել և դրա համար այժմ եկել էր Ռօսմէրի օժանդա-
կութիւնը խնդրելու: Վերջինս օգնում է իր նախկին ուսուց-
չին թէ փողով և թէ վայելուչ զգեստներով: Իսկ Րէքէկկան,
առանց Ռօսմէրի գիտութեան, նոյնիսկ մի յանձնարարական է
աալիս նրան Մօրտէնսգորդի անունով:

Բէկտօր Քրօլ, որ սկզբից արդէն շատ անհամբերող զիրք էր բռնել դէպի «Կորած Բրէնդէլ» և իր զարմանքն էր յայտնում, որ Բօսմէրը այս տեսակ մի մարդու առաջ առհասարակ բաց է անում իր դռները—խորհրդաւոր կերպով հարցնում է Բրէնդէլին.

—«Դուք էլ էք կամենում...»:

Իսկ միամիտ Բրէնդէլ այս խօսքերի յետին միտքը չը հասկանալով՝ դիմում է ներկայ եղողներին.

—«Այստեղի հասարակութիւնը իմ տարածուած գրուածքների մասին ճիշտ տեղեկութիւն ունի»:

—«Ո՛չ, ես պէտք է անկեղծ խոստովանեմ, որ...»—պատասխանում է Քրօլ:

—«Ես ձեր գրուածքներից շատերը կարդացել եմ, որովհետեւ իմ խնամակալ հայրը ունէր այդ բոլորը»—վրայ է բերում Բէքէկկան:

—«Ահիւ տանտիկին, դրանով ձեր ժամանակն իզուր էք վատնել. այդ բոլորը ողորմելի բաներ են, ասում եմ ձեզ»—նկատում է Բրէնդէլ:

—«Այդպէս»—զարմացած հարցնում է Բէքէկկան:

—«Ինչ որ դուք կարդացել էք—այո՛ւ, իմ ամենալաւ երկերը չէ ճանաչում ոչ մի մարդ և ոչ մի կին—ոչ ոք՝ բացի ինձանից»:

—«Դա ինչպէս կարող է պատահել»—հարցնում է Բէքէկկան:

—«Որովհետեւ դրանք գրուած չեն»:

—«Բայց սիրելի պ. Բրէնդէլ...»—վրայ է բերում Բօսմէր:

—«Դու գիտես, Եօհաննէս, որ ես մի տեսակ թուլամորթ եմ. մի Gourmand, և ամբողջ կեանքումս այսպէս եմ եղել. ես սիրում եմ առանձնութեան շուայտութիւնը, որովհետեւ ես սրանով կրկնակի եմ յզփանում, տա՛ն անգամ աւելի. երբ ես պաշարում եմ ոսկէ երազներով, երբ նոր, օրօրուող, արագաթօփչ մտքեր են ծնւում իմ մէջ և զօրեղ թևերով ինձ կաշկանդում—այն ժամանակ այդ բոլորը ես ձեռկերպում եմ բանաստեղծութեամբ, տեսիլներով, պատկերներով—այսպէս մեծ ուրուագծերով, հասկանում եմ»:

—«Այո՛, այո՛»,—մրմնջում է Բօսմէր:

—«Օ՛, ես ինչպէս ճաշակել, յղիացել եմ. կերպարանաւորելու խորհրդաւոր երանութիւնը—այսպէս մեծ ուրուագծերով, ինչպէս նկատեցի—ծափահարութիւնը, շնորհակալութիւնը, հրաշակը, դափնեայ պսակը—այս բոլորը ես լիովին և խանդավառ կերպով եմ վայելել. Գաղտնի մտապատկերներին մէջ ինձ այն-

պիսի ուրախութեամբ եմ յագուրդ տուել, այնպիսի մեծ ուրախութեամբ...»

—«Հը՛մ»—խորհրդաւոր հեզնութեամբ արտասանում է րէկտօր Քրօլը:

—«Եւ այդ բոլորը երբէք չէք գրել»—հարցնում է Բօսմէր:

—«Գրելու այս տափակ, գոհիկ արուեստը շարունակ մի զղուելի անախորժութիւն է պատճառել ինձ: Եւ ինչո՞ւ պէտք է իմ սեփական իդէալները սրբապղծէի՝ քանի որ ես դրանք անբիծ եւ միայնակ կարող էի վայելել: Բայց այդ բոլորը պէտք է զոհուի: Ծջմարիտ, ես համարեա նոյն վիճակումն եմ, ինչպէս մի մայր, որ իր մատաղ աղջիկներին փեսաների զիրկն է յանձնում: Այնուամենայնիւ ես դրանք զոհում եմ, ազատութեան սեղանի վրայ եմ զոհում—մի շարք լաւ ձեակերպուած դասախօսութիւններ՝ ամբողջ հայրենիքում»:

Երբ Ուլրիկ Բրէնդէլը Բօսմէրից բաւականութիւն ստացած՝ դուրս է գալիս—րէկտօր Քրօլը չէ զլանում դարձեալ նրան խայթել—«Ողորմած Աստուած, այս էր Ուլրիկ Բրէնդէլը, որի մասին երբեմն այն կարծիքն էր տիրում՝ թէ նա մեծ-մեծ գործեր է կատարելու այս աշխարհում»:

—«Յամենայն դէպս նա համարձակութիւն ունի ապրել այնպէս՝ ինչպէս իր սեփական խելքն է իրան թելադրում: Ինձ թւում է, որ սա այնքան էլ հասարակ մի բան չէ»—նկատում է Բօսմէր:

—«Ի՞նչ: Այդպիսի մի կեանք, ինչպիսին նրանն է: Ես կարծում եմ, որ նա հէնց այն մարդն է, որ քո գաղափարները նորից խառնաչփոթէ»:

—«Օ՛, ո՛չ, ես արդէն ամեն կողմից ինձ ճանաչել եմ... Իմ ներքին աշխարհով ես այժմ մի նոր ամառ եմ վայելում, մի նոր երիտասարդական հայեացք, եւ ահա այդ պատճառով այժմ կանգնած եմ այնտեղ...»:

—«Ո՞ւր, ո՞ր ես կանգնած»—հարցնում է անհամբեր Քրօլը:

—«Այնտեղ, ուր քո որդիներն են կանգնած»:

—«Ի՞նչ, դ՞ուր եմ անհնար է... Հերձուածող, Եօհան-Նէս Բօսմէր ուրացող»:

—«Ես որքան ուրախ, որքան բաղդաւոր կը զգայի ինձ եթէ ինչէի այն, ինչ որ դու ուրացող ես անուանում. բայց եւ այնպէս ես որքան տանջուել եմ...»:

Սակայն ինչ էր այս «ուրացողի» նպատակը—«ազատութեան գործին» մասնակից լինել—«Ես չեմ միանայ այն հոսանքին, որ տիրում է այստեղ, չեմ մասնակցի կոռուղ կուսակցութիւններին ոչ մէկին: Ես պէտք է փորձեմ ամեն կողմից մար-

դիկ հաւաքել—այնքան որքան կարող եմ: Ես կամենում եմ ապրել և իմ բոլոր կեանքիս ուժերը մի բանի նուիրել—խսկական ժողովրդական միտք առաջացնել հայրենիքում»:

—«Ուրեմն դու կարծում ես, որ գոյութիւն ունեցող ժողովրդական միտքը բաւական չէ: Ի՞նչ թւում է սակայն, որ մենք բոլորս մի այնպիսի ճանապարհի վրայ ենք գտնւում, որ միանգամայն աղմաթաթախ է և ուր հասարակ մարդը միայն կարող է իրան երջանիկ գտալ»:

—«Ահա հէնց այդ պատճառով ես առաջադրում եմ ժողովրդական մտքի իսկական նպատակը»:

—«Ի՞նչ նպատակ»:

—«Հայրենիքի բոլոր մարդկանց ազնուական մարդիկ դարձնել»:

—«Բոլոր մարդկանց»:

—«Յամենայն դէպս այնքան շատ որքան հնարաւոր է»:

—«Ի՞նչ միջոցով»:

—«Երանով, որ ես նրանց միտքը, ոգին աղատ կը դարձնեմ և կամքը կազնուայնեմ»:

—«Դու մի երազող ես, Բոսմէր: Դ՞ու ես կամենում նրանց աղատել, դ՞ու ես կամենում—նրանց ազնուայնել»:

—«Ո՛չ, թանկագին բարեկամ, ես ուզում եմ միայն փորձել, այդ տրամադրութեամբ նրանց զինել. իսկ գործողները իրանք պէտք է լինեն»:

—«Եւ կարծում ես թէ նրանք կարող են»:

—«Այո»:

—«Ուրեմն սեփական ուժով»:

—«Այո, հէնց սեփական կարողութեամբ. սրանից դուրս ուրիշ ոչ ժ գոյութիւն չունի»:

—«Սա նշանակում է խօսել այնպէս՝ ինչպէս մի հոգևորականի է վայել»:

—«Ես այլ ես հոգևորական չեմ»:

—«Այո, բայց—քո մանկական հաւատքը»:

—«Դա այլ ես գոյութիւն չունի»:

Ի՛նչեկական, որ կողքի սենեակից լսել էր երկու բարեկամների խօսակցութիւնը՝ ներս է մտնում և ինքնագոհ ոճով նկատում է—«Այսպէս, վերջապէս այժմ նա իր զոհարերութեան մեծ ասնի ճանապարհին է»:

—«Մենք քեզ չենք թողնի, Բոսմէր, մենք քեզ յետ կը դարձնենք մեզ մօտ»—ասում է շփոթուած Քրօլը:

—«Այդտեղ ես այլ ես երբէք չեմ վերադառնայ»—վճռական կերպով նկատում է Բոսմէր:

—«Դեռ այդ կը տեսնենք—դու այն մարդը չես, որ կարողանաս մինակ մնալ»:

—«Ես բոլորովին մենակ չեմ լինի: Միայնակութիւնը կրելու համար՝ մենք երկու ենք»:

—«Ա՛, դեռ այս էլ: Բէատէի խօսքերը...»—խորհրդաւոր կատարածով վրայ է բերում Քրօլը և յուսահատ ու կոտորած սրտով հեռանում է իւր նախկին մտերիմ բարեկամից:

Րօսմէրի և Քրօլի այս ընդհարումից յետոյ արդէն տեղի է ունենում—կամ աւելի ճիշտ ասած՝ բացւում է—իսկական դրաման, որի համառօտ պատմութիւնը մենք վերև առաջ բերինք: Բէկտօր Քրօլը այժմ է միայն հասկանում «Բէատէի խօսքերը» և ի նկատի ունենալով Րօսմէրի «աղատամտութիւնը»՝ այլ ևս երբէք չէ կատարածում նրանց ճշմարտութեանը: Նա յայտնապէս նկատում է Րօսմէրին թէ՛ «այստեղ, տանդ մէջ կայ մէկը, որ քո յետեից խաղեր է խաղում»—և չէ հրաժարւում հաստատել, որ այդ «մէկը» Բէքէկկան է:

Բայց Քրօլը աւելի է առաջ գնում:

—«Աստ ինձ, դու ի՞նչն ես համարում Բէատէի մահուան հիմնաւոր պատճառը»: Եւ երբ միամիտ Րօսմէրը պատասխանում է—«անկատար նրա խելագարութիւնը»—այն ժամանակ Քրօլը ահա թէ ինչ է յայտնում—«մի բան յամենայն դէպս կարող եմ քեզ պատմել, այդ այն է, որ խեղձ, վշտատանջ և չափազանց յուզուած Բէատէն վերջ տուեց իւր կեանքին նրա համար, որ դու բաղդաւոր, ազատ և քո ցանկութեանդ համեմատ ապրես»:

—«Ի՞նչ ես ուզում դրանով ասել»:

—«Իր կեանքի վերջին տարում նա երկու անգամ եկաւ քաղաք՝ ինձ մօտ իր երկիւղը և յուսահատութիւնը ինձ յայտնելու»:

—«Այս նոյն խնդրի մասին»:

—«Ո՛չ, առաջին անգամ նա յայտնեց, որ դու ուրացութեան ճանապարհի վրայ ես կանգնած, որ դու կամենում ես քո հայրերիդ հաւատքին հրաժեշտ տալ... Եւ այնուհետեւ երբ ես փորձում էի նրա տխուր մտքերը փարատել, ահա թէ նա ինչ ասաց—«Ես այլ ևս չատ ժամանակ չունեմ, որովհետեւ եօհաննէսը այժմ պէտք է շուտով ամուսնանայ Բէքէկկայի հետ»:

—«Այդ ի՞նչ ես ասում. ես, ամուսնանալ...»—չուարած վրայ է բերում Րօսմէր:

—«Սա հինգշաբթի օրն էր, կէսօրից յետոյ. չաբաթ օր երեկոյեան նա իրան կամուրջից ցած ձգեց»:

Պարզ է, որ այս յայտնագործութիւնը մի սոսկալի անա-

կընկալ էր Բօսմէրի համար: Նրան շատ ծանր էին թուում մանաւանդ Քրօլի հետեւեալ խօսքերը—«Ջրաղացի առուակի հանելուկը պէտք է քո խղճով լուծես—ի հարկէ, եթէ միայն սրանից մի կտոր մնացել է մէջը»:

Բօսմէրը իրաւացի կերպով Քրօլի ուշադրութիւնը դարձնում է մի այլ հանգամանքի վրայ:

—«Լսիր ինձ այժմ, Բէատէի մահուանից յետոյ երկար ժամանակ է, որ Բէլէկկա Վէստը և ես միայնակ ապրում ենք այստեղ՝ Բօսմէրահօլմում: Այս ամբողջ ժամանակուայ ընթացքում Բէատէի ամբաստանութիւնը քեզ յայտնի էր, բայց ես երբէք չեմ նկատել, որ դու որ և է կասկածի նշոյլ ցոյց տայիր դէպի մեր այս կենակցութիւնը»:

—«Ես միայն երէկ երեկոյան իմացայ, որ այս կենակցողներից մէկը ուրացող է, իսկ միւսը մի ազատամիտ կին»:

—«Ա՛, ուրեմն դու չեա կարող հաւատալ, որ ուրացող և ազատամիտ մարդիկն էլ կարող են մաքրութեան զգացմունք ունենալ: Դու չեա հաւատում, որ նրանք բարոյականութեան զգացմունքը կրում են իրանց մէջ իբրեւ մի բնազդ»:

—«Ես ոչ մի նշանակութիւն չեմ կարող տալ այն բարոյականութեանը, որի արմատները կրօնական հաւատքից դուրս են»:

Բէկտօր Քրօլի արած յայտնագործութիւնների վրայ մի առանձին լոյս է սփռում նաեւ Մօրտէնսգորդի այն տեղեկութիւնը, որ նա իր առաջին այցելութեան ժամանակ հաղորդում է Բօսմէրին: Մօրտէնսգորդը յայտնում է, թէ մէկ և կէս տարի առաջ մի նամակ է ստացել Բէատէից, մի «ղարմանալի» նամակ, որ «սկսում է մօտաւորապէս սրանով թէ՛ նա մեծ սարսափի և տանջանքի մէջ է ապրում, որովհետեւ, գրում է, շատ վատ մարդիկ կան մեր կողմեր, որոնք մտածում են միայն ձեզ զայրոյթ և մեղա պատճառել»:

—«Ի՞նչ»—հարցնում է Բօսմէր:

—«Այո, հէնց այդպէս է նամակում: Եւ յետոյ գալիս է ամենատարօրինակը, ասեմ, պարոն պատօր»:

—«Այո, ի հարկէ, ամեն ինչ, առանց վերապահութեան»:

—«Հանգուցեալ տիկինը խնդրում և աղաչում է ինձ մեծահոգի լինել, իրան յայտնի է, գրում է նա, որ պարոն պատօրն էր ինձ պաշտօնից զրկողը: Եւ խնդրում է սրտագին, որ ես վրէժինդիր չը լինեմ»:

—«Ի՞նչպէս կարող էր նա կարծել թէ՛ դուք վրէժինդիր կը լինէք»:

—«Նամակում յիշուում է նաև, եթէ ես զանազան լուրեր

լսեմ Բօսմէրսօլմում տիրող յանցաւոր գործերի մասին—դրանց ոչ մի հաւատք չընծայեմ, որովհետեւ վատ մարդիկն են տա-
րածում այդ բոլորը՝ ձեզ անբախտացնելու համար»։

—«Այդ բոլորը նամակումն է»։

—«Պարոն պատուօր, դուք այդ կարող էք ժամանակին
կարգալ»։

—«Բայց ես չեմ կարող երեւակայել, ի՞նչ էր կարծում
նա, ի՞նչ էր վատ լուրերի նպատակը»։

«Առաջին, որ պարոն պատուօրը իր երեխայական հաւատ-
քից հեռացել է. սա տիկինը որոշակի հերքում էր այն ժամա-
նակ, եւ յետոյ, հըմ...»։

—«Յետոյ»։

—«Յետոյ գրում է—և սա բնական խառնիխուռն է—որ
ինքը Բօսմէրսօլմում ոչ մի յանցաւոր յարաբերութեան մասին
տեղեկութիւն չունի. որ իր դէմ երբէք մի անարդարութիւն չէ
գործուած։ Եւ եթէ այս տեսակ լուրեր պտտուին, խնդրում է
ինձ այս մասին «Լուսաշտարակում» ոչինչ չը հաղորդել»։

Այս անուանարկութիւնները մի կողմից՝ և Բէատէի ան-
սահման բարութիւնը, մեծահոգի ներողամտութիւնը և անյի-
շաչարութիւնը միւս կողմից—հասկանալի է թէ ինչքան պիտի
յուզէին դժբախտ Բօսմէրլին։ Նա, որ Բէքէկկայի օգնութեանը
«այժմ աւելի կարօտ էր քան թէ երբ և իցէ»—անա թէ ի՞նչ է
նկատում—

—«Ես կարծում էի արդէն, որ մեր սիրուն, մաքուր բա-
րեկամական յարաբերութիւնը մի օր կարող էր արատաւոր-
ուել և կասկածի ենթարկուել։ Բայց ոչ Գրօից. նրա մասին
երբէք չէի կարող մտածել։ Սակայն մեծ ամբօխը իր կոպիտ
զգացումներով և անազնիւ աչքերով...»։

—«Ինչո՞ւ ուրիշների կարծիքին նշանակութիւն տալ. չէ
որ մենք ինքներս գիտենք, որ մենք անմեղ ենք»։

—«Ե՛ս, անմեղ—այո՛ւ, արդարեւ ես այդ կարծում էի—միայն
մինչև այսօր։ Իսկ այժմ—այժմ, Բէքէկկա...»։

—«Այո՛ւ, և այժմ»։

—«Ի՞նչպէս պէտք է բացատրեմ Բէատէի սոսկալի բո-
ղոքը»։

—«Օ՛հ, Բէատէի մասին մի խօսիր. այլ ևս մի մտածիր
Բէատէի մասին։ Հազիւ վերջապէս դու նրա մահը մոռացել
էիր»։

—«Երբ ես այդ բոլորի մասին տեղեկացայ—այն ժամա-
նակուանից նա ահարկու կերպով կենդանացել է նորից»։

Նա կամենում էր իր դժբախտ կնոջ խելագարութեան պատ-

ճառը գտնել—«ես ուրիշ կերպ չեմ կարող, Բէքէկկաւ ես այս մաշող կառկածից չեմ կարող ազատուել՝ ինչքան էլ որ ցանկանամ»:

—«Բայց այս ծանր խնդրի մասին շարունակ մտածելը կարող է վտանգաւոր դառնալ»—սառնասիրտ կերպով նկատում է Բէքէկկան:

—«Ես որեւէ կերպ ինձ մատնած պէտք է լինեմ: Նա անշուշտ նկատած կը լինի թէ՛ ես ինչպէս բախտաւոր դարձայ այն օրից, երբ դու մեզ մօտ եկար... Նա նկատած կը լինի որ մենք միմեանս գրքերն էինք կարդում. որ մենք միշտ միասին էինք և նոր բաների մասին էինք խօսում: Բայց ես չեմ կարող հասկանալ, որովհետեւ շատ հոգատար էի նրան ինչպիսիւ... Եւ այնուամենայնիւ—օ, սարսափելի է այս մասին մտածել—իր հիւանդ սիրոյ մէջ նա անդադար լռել է ու լռել. մեզ դիտել է, ամեն ինչ նկատել և յոռի մտքով է մեկնաբանել»:

—«Օ՛, ես երբեք չը պէտք է մուտք գործէի Բօսմէրս-հօլմ»—Բէքէկկան հանդուրժում է այսպէս նկատել:

—«Օ՛, երբ ես մտածում եմ թէ լռութեան մէջ ինչեր է կրել—այս բոլոր ահարկու բաները, որոնց նա հաւատում էր, իր հիւանդ ուղեղում կաղմել և համադրել—Արդեօք այս մասին նա քեզ հետ երբեք չի խօսել, որով կարողանար գտնէ մի փոքրիկ նշոյլ նկատել»:

—«Ինձ հետ: Դու կարծում ես դրանից յետոյ ես մի օր կը մնայի այստեղ»—պատասխանում է նենգամիտ Բէքէկկան:

—«Ո՛չ, ըստիներեան հասկանալի է: Օ՛, ինչպէս նա պէտք է կռուած լինի, և միայնակ կռուել, Բէքէկկա, յուսահատ և բողբոջվի միայնակ: Եւ այնուհետեւ այս սոսկալի, բողբոջող յաղթանակը ջրաղացի առուակում»:

Իսկ նախանձոտ և խորամանկ Բէքէկկան հարցնում է—«եթէ Բէատէն յարութիւն առնէր, դու նորից քեզ ազատ և թնթիւ կը զգայիր»—Երբ Բօսմէրը այս հարցին դրական պատասխան է տալիս, այն ժամանակ նա շարունակում է—«Ի՞նչ գեղեցիկ էր, երբ մենք վերջալոյսին միասին սենեակին էինք նստում և միմեանց օգնում էինք մեր կեանքի նոր ծրագիրները մշակելու: Դու կամենում էիր մտնել իրական առօրեայ կեանքը և իրլու մի ազատուած հիւր՝ ուղում էիր մի հօտից դէպի միւսը՝ դիմել, մտքեր և ոգիներ նուաճել. շուրջդ ազնուական մարդիկ ստեղծել, ազնուական մարդիկ»:

—«Ուրախ ազնուական մարդիկ»:

«Այո՛, ուրախ»:

Յունիս, 1902.

—«Որովհետև ուրախութիւնն է, որ հոգիները ազնուացնում է, Րէբէկկա»:

—«Ձեռն հաւատում, որ նաև վիշտը, մեծ վիշտը»:

—«Այո, եթէ միայն կարելի լինէր դրանից սթափուել»:

—«Հէնց այս է, որ դու պէտք է անես»:

Բայց ինչպէս: Բօսմէրը, առանց այն էլ, շարունակ լրջութեան ամպերով էր պատած՝ շատ քիչ էր ուրախ, որովհետև «Բօսմէրն ուղիւսում փոքրիկ երեխաները երբէք չէին աղաղակում, իսկ երբ մեծանում էին՝ երբէք չէին ծիծաղում»—իսկ այժմ նրան ակամայ դեռ տանջում էր յանցապարտութեան զգացմունքը: Կեանքի գեղեցկութեան և իսկական վայելքի կորիզը նա համարում էր «խաղաղ եւ զուարթ անմեղութիւնը», որ ներկայ հանգամանքներում իր համար բացակայում էր, իսկ Րէբէկկայի համար՝ դեռ աւելի:

Սակայն վերջինս ինքնազուսպ կերպով՝ «անողորմ ուրուականներին» ծնշումից ազատուելու համար առաջարկում է նրան «նոր յարաբերութիւններ» ստեղծել:

—«Նոր յարաբերութիւններ»—շուարած հարցնում է Բօսմէր:

—«Այո, նոր յարաբերութիւններ դէպի քո չրջապատը: Ապրիլ, շարժուիլ, գործիլ և շարունակ այստեղ նստած մի խորհիլ անլուծելի առեղծուածի մասին»:

Սակայն Բօսմէրը խնդրին ուրիշ կերպարանք է տալիս:

—«Քո կարծիքով մեք յարաբերութիւնը այսօրուանից ինչպէս պէտք է լինի»:

—«Ես հաւատացած եմ, որ ինչ էլ պատահելու լինի, մեր բարեկամութիւնը կարող է տեւական լինել»:

—«Իմ ասածը իսկապէս այդ չէր, այլ այն, ինչ որ մեզ երկուսիս սկզբից մօտեցրեց և սերտ կերպով միացրեց—մեր —մեր ընդհանուր հաւատքը դէպի տղամարդու և կնոջ մաքուր կենացկութիւնը»:

—«Այո, այո, յետոյ»:

—«Ուղղւում եմ ասել՝ այնպիսի յարաբերութիւն ինչպիսին մերն է՝ աւելի յարմար չէր մի խաղաղ և բախտաւոր կեանքի»:

«Վշտատանջ յիշողութիւններից, տխուր անցեալից» ազատուելու համար՝ Բօսմէրը միայն մի միջոցի մասին էր մտածում—այդ բոլորը փոխարինել «կենդանի իրականութեամբ»՝ այսինքն Բէատէի թողած դատարկ տեղը լրացնել. և այս լրացնողը պէտք է լինէր Րէբէկկան, որին և յայտնապէս դիմում է Բօսմէրը՝ առաջարկելով դառնալ իր «երկրորդ կինը»—«ես չեմ կարող և չեմ կամենում մէջքիս վրայ մի դիակ կրելով՝ քաշ տալ

Իմ գոյութիւնը: Օգնիր ինձ, Բէքէկկա, ազատուել այս դիակիրց—Սակայն ճրպիսի անակնկալ՝ Բեքէկկան հրաժարուում է, բացարձակապէս մերժում է նրա առաջարկը—Այլ ևս չը խօսես այդ մասին. ես երբէք չեմ կարող քեզ կին դառնալ: Իսկ երբ Բօսմէքը պնդում և աղաչում է—այս տարօրինակ կինը ահա թէ ինչ սպառնալիք է կարողում—Այն ժամանակ ես կը գնամ այն ճանապարհով, որով Բէյատէն գնաց: Հասկացար այժմ, Բօսմէք:

Այստեղ մենք արդէն կանգնած ենք դրամայի ամենահետաքրքիր հանգույցի առաջ: Ձէ որ Բէքէկկայի ջերմագին իղձը հէնց այս էր. չէ որ նրա խորամանկ մեքենայութիւնների, տըմարդի և անխիղճ թակարդների նպատակակէտը Բօսմէքին որսալն էր: Այժմ որսը ինքնաբերաբար, կամովին գալիս է պատրաստուած ծուղակը, իսկ որսորդը հրաժարուում է նրան նուաճել: Ինչո՞վ բացատրել այս խորհրդաւոր երեւոյթը:

Ձը նայելով Բէքէկկայի անզուսպ զգայականութեան և կրքոտ ցանկութեան՝ վերեւ առաջ բերուած հատուածներից արդէն երեւում է, որ նրա յարաբերութիւնը Բօսմէքի հետ միանգամայն մաքուր է եղել, զուտ բարեկամական: Երբ Բէկկայի տօր Գրօլը այս առիթով մութ ակնարկներ է անում՝ Բէքէկկան յուզուած և խորիմաստ կերպով պատասխանում է—«Ես համարեա թէ պատրաստ էի ասել—կուգենայի, որ ձեր խօսքերը ճիշտ լինէին, պարոն Գրօլ»:

Սակայն Բէքէկկան զրկւում է ոչ միայն իր ցանկութիւններից յագուրդ տալուց, այլ և Բօսմէքսօլմում նրա ներքին, հոգեկան աշխարհը զգալի կերպարանափոխութեան է ենթարկւում: Նա որ առաջ արիւնարբու կերպով, զիշատիչ գազանի նման որսի գրգիռն էր միայն պաշտում—յանկարծ մեղմանում, մի քնքոյշ աղաւնի է դառնում: Երբ Բօսմէքը նկատում է—«երբէք չէ կարելի ձեռք բերել մի յաղթութիւն, որի հիմքը ոճրագործութեան մէջն է արմատացած»—թէեւ Բէքէկկան սա համարում է «ժառանգական կտակած», «ժառանգական երկիրը», «ժառանգական խղճի խայթոց»,—այնուամենայնիւ զգում է, որ բաղդաւորութեան աղը, «ուրախ և անվրդով անմեղութեան գիտակցութիւնը» պակասում է իրան:

«Բօսմէքսօլմը ինձ ընկնեց, ամբողջովին խորսակեց»—ահա Բէքէկկայի կարճ և ազգու խոստովանութիւնը: Նա կորցրել էր իր կամքի ոյժը և թարմութիւնը. նա, որ առաջ ոչ մի տարբերութիւն չէր դնում չարի և բարիի մէջ, որի գործունէութեան յենակէտը կոպիտ էգօրգնն էր միայն, անզուսպ կիրքը—այժմ «ուրիշ օրէնքներով է ղեկավարւում»: Իսկ ո՞վ էր այս «ուրիշ

օրէնքները» հեղինակը—Րօսմէր, որ իր մեղմ և ազնիւ բնաւորութեամբ Րէքէկկային անգիտակցաբար կրթեց, հոգեպէս կերպարանափոխեց,—«Րօսմէրեան բնտանիքի կամ աւելի ձիւղ՝ քո տշխարհայեացքն էր, որ իմ կամբը վարակեց»:

—«Վարակեց»—չուարած հարցնում է Րօսմէր:

—«Եւ հիւանդացրեց. ստրկացրեց այնպիսի օրէնքներով, որոնք առաջ ինձ համար գին չունէին»:

—«Ա՛, եթէ ես միայն հաւատալ կարողանայի»:

—«Կարող ես հաստատ հաւատալ Րօսմէրների աշխարհահայեացքը ազնուացնում է, բայց... բայց...»:

—«Բայց, յետոյ»:

—«Բայց և սպանում է բաղդաւորութիւնը»:

Րէքէկկայի բաղդաւորութեան դահիճը սակայն խզի խայթը չէր իսկապէս: Բէատէի մահը նրա մէջ համարեա զգման ոչ մի զգացմունք չառաջացրեց: Րէքէկկայի խորին համոզմունքով այդ մահը անհրաժեշտ էր, որպէս զի Րօսմէրը ներքուստ կերպարանափոխուէր, լայն հայեացքներ ձեռք բերէր—«Բանի Բէատէն կենդանի էր՝ դու երբէք ինեղ դու չէիր»:

Բայց մի ուրիշ հանգամանք է նրան սարսափեցնում—«անմեղութեան բացակայութիւնը», որի մասին Րօսմէրը դեռ անտեղեակ էր: Այս զգացմունքը Րէքէկկայի համար կրկնակի ճնշող է դառնում, երբ նա յանկարծ ըէկտօր Քրօլից տեղեկանում է իր կասկածելի անցեալի մասին, որ ինքը մի ապօրինի զաւակ է, հետեւապէս ժառանգաբար տրամադրուած դէպի այն յանցանքը, որի հեղինակն էր նա այժմ:

Այս կրկնակի հարուածի ազդեցութեան տակ նա վճռում է խոստովանել իր յանցանքը, բայց անել ջրաղացի առուակի գաղանիքը, որի մթութիւնը դեռ տանջում էր Րօսմէրին—«Դու անմեղ ես. ես եմ մեղաւորը,—ես—որ Բէատէին խելագարեցրի, և առաջնորդեցի դէպի այն ճանապարհը, որ տարաւ դէպի ջրաղացի առուակը»:

Այս խոստովանութեան հետ միասին նա Րօսմէրին և Քրօլին յայտնում է իր դիտաւորութիւնը և լարած մեքենայութիւնները՝—«Բայց դուք կարծում էք թէ ես սառն և հնարագէտ հաշիւներով էի գործում: Այն ժամանակ ես այն չէի, ինչ որ այժմ եմ: Եւ ինձ թւում է, որ մարդկանց մէջ գոյութիւն ունի երկու տեսակ կամք: Ես ուզում էի այսպէս թէ այնպէս Բէատէին հեռացնել, բայց չէի հաւատում թէ դա կարող է տեղի ունենալ: Ամեն քայլափոխին՝ երբ ես յափշտակուած յառաջ էի մղւում, կարծես մի բան ներքուստ ազդակում էր—

այժմ բաւական է, այլ ես ոչ մի քայլ Բայց և այնպէս ես անկաւոր էի բոլորովին ձեռնթափ լինելու ես պէտք է էլի մի փոքր առաջ գնայի. յետոյ դարձեալ մի փոքր և միշտ նորից մի փոքր—և ահա պատահեց այն, ինչ որ պատահելու էր: Այս եղանակով յաճախ տեղի են ունենում այս տեսակ դէպքերը:

Նա յայտնում է, որ ինքը լիովին պաշարուած էր մի «վայրենի և անզուսպ ցանկութեամբ».—«Ես կարծում էի այն ժամանակ թէ սրա անունը սէր է. բայց այդպէս չէր...»: Սակայն նա չէ թագցնում և իր հոգեկան շրջափոխութեան միւս ընթացքը—նա խոստովանում է թէ ինչպէս Բոսմէրսհօլմի առանձնավայրում, միայնակութեան մէջ ազդուում է Բոսմէրի մտքերից, քնքոյչ և մեղմ տրամադրութիւնից—«այն ժամանակ տեղի ունեցաւ մեծ փոփոխութիւնը. միանգամայն դանդաղ, հասկանում ես. համարեա աննկատելի, բայց վերջը այնպիսի մի թափով—մինչեւ սրտիս խորերը... Եւ ահա բոլոր տգեղ, զգայնական ցանկութիւնները յետ մնացին, այնքան հեռու. բոլոր աղմկայտ թարրերը ընկղմուեցին լռութեան և հանգստութեան մէջ. հոգեկան մի խաղաղութիւն պաշարեց ինձ, խաղաղութիւն նման հիւսիսային կէսգիշերային արեւին... Այսպիսով առաջացաւ իմ մէջ սէր, այն մեծ և հրաժարուող սէրը...»:

Եւ նա չէ դանդաղում Բոսմէրին ցոյց տալ իր այդ սիրոյ մեծ գրաւականը—«գնալ այն ճանապարհով, որով Բէատէն էր գնացել»:

Երբ Բոսմէր նկատում է Բէրէկկայի վճռողականութիւնը՝ ինքնարաւական կերպով ասում է նրան.

—«Ես կը դամքեզ հետ»:

—«Այո, մինչեւ կամուրջը. չէ որ աւելի հեռուն դու չես համարձակւում»:

—«Դու նկատել ես»:

—«Այո. և զրա համար իմ սէրը դարձաւ անյոյս»:

—«Բէրէկկա, ահա ձեռքս գլխիդ դնելով՝ դարձնում եմ քեզ իմ իսկական կիները»:

—«Շնորհակալ եմ, Բոսմէր, ես այժմ գնում եմ ուրախ սրտով»:

—«Մարդ և կին պէտք է միասին գնան»:

Եւ նրանք միասին են գնում, որովհետեւ Բոսմէր այդ ճանապարհը համարում էր «միակը»:

—«Բայց դեռ ասա ինձ էլի մի բան, հարցնում է Բէրէկկան, «դու ես գնում ինձ հետ թէ ես քեզ հետ»:

«...Մենք հետեւում ենք իրար, Բէրէկկա. ես՝ քեզ և դու՝ ինձ»:

Այսպէս «երկուսը մէկ դարձած՝ հասնում են մինչև կամուրջը, գրկախառնուում և վայր են զլորւում»:

—«Հանգուցեալ սիկինը տառաւ նրանց» — մըմնջում է ականատես տիկին Հէլզէթ:

«Հանգուցեալ տիկինը» Բէատէն էր. իսկ նորապսակ զոյգի ողբերգական մահը՝ Բէատէի վրէժն էր: Բայց մի վրէժ, որ տեղի է ունենում ազատ ինքնակամ կերպով, որովհետև Բօամէրը՝ իբրեւ նոր աշխարհայեացքի տէր՝ այն կարծիքի էր, թէ՛ իրանց վրայ «ոչ մի դատաւոր չը կայ, այդ պատճառով իրանք պէտք է կատարեն արդարադատութիւնը»:

Իրերի դուրսեան պարզութիւնը և որոշ ընթացք ստանալուց յետոյ՝ Բէրէկկայի և Բօամէրի այս կիսարօմանտիքական մահը շատերին միանգամայն տարօրինակ է թուում: Սակայն, քեր կարծիքով, դա մի ներքին անհրաժեշտութիւն էր: Այս տեսակ զոյգի միութիւնը ուրիշ կերպ անմտածելի էր, որովհետև «անվրդով անմեղութեան» արեւը երբեք չէր կարող ծագել: Մենք շատ հիմնաւոր ենք գտնում Լու Անդրէաս Սալօմէի այն սրամիտ նկատողութիւնը թէ այս մահը շնորհուած կատարուած մի պրօյէկտի երևոյթական արտացոլումն էր միայն»:

Գալով Բօամէրի և Բէրէկկայի բնաւորութեան՝ մենք գերադասեցինք այդ իսկական աղբիւրով և ըստ կարելւոյն բազմակողմանի հատուածներով պարզելու Առաջինը կամքով թոյլ, տատանուող, ենթարկուող, իսկ հոգով ազնիւ և լուսաւոր մըտքերի տէր է: Այն ինչ երկրորդը կամքի հերոս է, բայց զգացմունքի (մենք «կիրքը» և «զգացմունքը» տարբերում ենք) թզուկ:

Այս զոյգի կենսակցութեան հետեւանքն այն է լինում, որ երկուսն էլ փոխադարձաբար ազդում են միմեանց վրայ: Եւ ազդուողը, անշուշտ, աւելի Բէրէկկան է — սա նշանաւոր է այն կողմից, որովհետև նա էր մտադիր ներշնչել Բօամէրին և ոչ թէ ներշնչուել նրանից: Բէկտօր Քրօլը շատ ճիշտ է նկատում Բէրէկկայի մասին թէ նա «ձեռք է բերել զանազան նոր մըտքեր և հայեացքներ, ծանօթ է գիտութեան տարբեր ճիւղերին, բայց այս բոլորը լոկ գիտելիք է մնացել, մարմին և արիւն չէ դարձել»: Սակայն Բօամէրի ունեցած ազդեցութիւնից յետոյ այս խօսքերի նշանակութիւնը բաւական նսեմանում է:

Այս զոյգի բնաւորութեան ներհակ գծերից ուշադրութեան արժանի է այն, որ Բէրէկկան իր ուժեղ կամքով ծառայում էր միայն իր «ես»-ին, այն ինչ Բօամէրի նպատակն էր «ազնուական մարդիկ» պատրաստել, ստեղծել «բաղդաւորութիւն» ամենքի համար և ամենքով: Ինչպէս «Ժողովրդի թշնամու» մէջ՝ այնպէս էլ այստեղ մենք տեսնում ենք ինդիվիդուա-

լիստ Իքսէնին նորից հասարակական իդէալների պրօպագանդայով ոգեւորուած: Դոկտօր Շտօկմանի և Բօսմէրի մէջ դարձեալ մի հեռաւոր զուգահեռագիծ կարելի է անցկացնել—այդ այն է, որ վերջինս չունենալով առաջինի կամքի ոյժը՝ աւելի շուտ է հիասթափուում թէ հասարակութեան ծառայելուց և թէ մանաւանդ ինքնավստահութիւնից:

Դրամայի միւս դէմքերից հեռաքրքիր է Ուլրիկ Բրէնդէլ, որի ընաւորութիւնը մենք վերեւ մի փոքր արդէն ուրուագծել ենք: Երիտասարդ հասակում նա էլ Գրէգէրսի նման մի ոգեւորուած իդէալիստ էր, առանձնութեան վայելքների մէջն էր կառուցել իր իդէալների տաճարը, որը սակայն փշրուելու, հիմնայատակ կործանուելու էր իրականութեան անողոք ոյժի առաջ:

Սակայն Բրէնդէլի հիասթափութիւնը անհամեմատ աւելի ողբերգական է: Գրէգէրս իր դառն փորձառութիւններից յետոյ կորցնում է իր հաւատքը դէպի «անուղղելի» մարդիկ և ոչ թէ առհասարակ դէպի իդէալը: Նա թէեւ զոհուում է՝ այնուամենայնիւ դարձեալ մնում է նոյն իդէալիստը: Այն ինչ Բրէնդէլ հիմնովին կորցնում է իր հաւատքը դէպի իդէալը և դառնում է «գինետան մի հանճար»—փոխանակ իր լուծման «ազատութեան սեղանի» վրայ զոհելու՝ մութ պանդոկների անկիւններում իդէալիզմի մահերգն է կարգում: Նա դառնում է մի «գահազուրկ թաղաւոր իր հրդեհուած պալատի մոխիրների վրայ», և իբրեւ «գիշերուայ փիլիսոփայ» նա այժմ միայն մի կարօտով է վառուում—ձգտում դէպի «մեծ ոչնչութիւնը»:

Բրէնդէլ արդէն այս «ոչնչութեան» ճանապարհին էր՝ երբ երկրորդ անգամ հանդիպելով Բօսմէրին՝ խնդրում է «մի կամ երկու իդէալ փոխ տալ, մի քանի հնացած իդէալներ», որովհետեւ ինքը «բոլորովին սնանկացել էր»—«հէնց այն ժամանակ՝ երբ ես պատրաստուում էի իմ առատութեան եղջիւրը դատարկել—մի սոսկալի դիւտ արի՛ տեսայ, որ բոլորովին սնանկ եմ... Քսանհինգ տարի շարունակ ծայրայեղ ազահութեամբ գանձարանիս փակուած դռների առաջ սպասում էի. իսկ երբ երէկ կամենում էի բաց անել և գանձը վերցնել՝ տեսայ որ ոչինչ չը կայ. ժամանակը իր սուր ժանիքով կրծել էր նոյն իսկ վերջին փոշին: Դա մի niente էր—ոչնչութիւն—և հին չքեղութեան հետքն անգամ չը կար»:

Այս սպանիչ հիասթափութիւնն է, որ նրան մի քանի գործնական իմաստութիւններ է ներշնչում—«Պէտէր Մօրտէնսդօրդ ապագայի տէրն է և ղեկավարը Ես դրանից աւելի մեծ դէմք չեմ տեսել: Մօրտէնսդօրդը ամենակարողութեան ոյժ ու-

նի իր մէջ, նա անում է այն բոլորը, ինչ որ կամենում է: Բայց ինչու՞ն է կայանում այս ամենակարողութեան գաղափարը—«որովհետեւ Մօրաէնսօֆօրդը երբեք չէ կամենում ավելի՛ քան քե կարող եմ», որովհետեւ նա ընդունակ է «ապրել կեանքը առանց իդէալների»: Եւ սա է Բրէնդէլի կարծիքով գործելու և յաղթելու ամենամեծ գաղափարը, աշխարհային իմաստութիւնների գումարը: Այս պատճառով նա խորհուրդ է տալիս իր նախկին աշակերտին՝ «օրինակ վերցնել իրանից և անհաստատ աւազի վրայ ամրոյ չը կառուցանել»:

Բայց ի՞նչ, միթէ Իրսէն յուսահատուեց, միթէ յոռետեսութեան ամպերը նորից մթագնեցին նրա մտքի և զգացմունքի հորիզոնը—Երբեք: Ինչպէս Բէքէկկան ոյժի շնայութեան, յըղփայած կամքի զօհն է, այնպէս էլ Բրէնդէլ՝ յղփայած իդէալիզմի: Ինչպէս նեղ եսականութեան վրայ հիմնուած ոյժը պէտք է խորտակուէր՝ նոյնպէս էլ եսականութեան վրայ հիմնուած իդէալիզմը պէտք է ջախջախուէր: Իրսէն կրկին անգամ ամենաանխնայ և կծու հնգնութեամբ ծաղրում է այն հիւանդոտ և անգործնական իդէալիզմը, որ ըստ երեւոյթին թէ՛ն վերաբարձ է, բայց իր արմատներով կեանքից բոլորովին կտրուած և երեւան է գալիս միայն իբրև ինքնաբաւականութեան մի զէնք, անձնական օտարոտի վայելքների մի միջոց և որի ապօթէօզն է դառնալ «գիլեւտան հանճար»:

Ո՛չ, Բրէնդէլի նման «հանճարները» չեն Իրսէնի իդէալը, այլ մարդկային սեւը ազնուացնելու տենչանքով վառուած Բօսմէրները, որոնք սակայն անհամեմատ ավելի զրաւիչ կը լինէին՝ եթէ իրանց մաքուր զգացմունքներին և վեհ ձգտումներին միացնէին այն կախարդական ոյժը, որի անունն է՝ ապառաժ կամփ:

XIII

1888-ին, երբ տօնուում էր Իրսէնի ծննդեան վաթսունամեայ յօբէլեանը՝ լոյս տեսաւ «Մովի սիկինը» («Fruen fra Havet»): Ինչպէս զրամայի վերնագիրը՝ նոյնպէս էլ բովանդակութիւնը բաւական խորհրդաւոր և միստիկական բնաւորութիւն է կրում: Մենք մի անգամ առիթ ունեցանք նկատելու թէ՛ հիւսիսային բնութեան վեհութիւնը, յատկապէս այն տարերային գորութիւնը, որ ներշնչում է ծովը՝ ուժեղ կերպով երեւան է գալիս սկանդինաւեան շատ գրողների մօտ: Դա այն բնութիւնն է, որի գրկում մեծացողը անշուշտ պէտք է գունաւորուի նրա ազդեցութեան զրոյմով: Թէ՛ ցամաքի և թէ՛ ծովի վրայ

Նա այդ ընտելեան անբաժան ընկերն է. նրանով անուող և ողբերուող, սակայն և նրա դէմ ըմբոստացող, մաքառող: Բնութեան զրկիցն է ցայտում նրա օտարոտի, հուժկու ցնորքների և երազուն տրամադրութիւնների աղբիւրը: Սկանդինաւիացու երևակայութիւնը անեզր է՝ ինչպէս իր առաջ սփռուած կապուտակ սնսահմանութիւնը. կարօտի, «անծանօթի» զգայմունքը խոր և անյատակ՝ ինչպէս այդ անհղ տարրի մեծածաւալ հաւաքոյթը. իսկ տենչանքների, վառվռուն իղձերի թափը այնքան մրրկալից՝ ինչպէս նրա խռովայոյզ սաւանն ալեկոծող փոթորիկը:

Իբրեւ 1885-ին իր հայրենիքն այցելելիս՝ Մօլդէ կոչուած ծովնգերեայ ամառանոցումն էր, «Նորվեգական Նէապօլում», որ և նրան անշուշտ ուժեղ զրդումներ տուեց «Ծովի տիկինը» գրելու: Այստեղ մենք անմիջական կերպով տեսնում ենք բնութեան հղօր տարրերից մէկի՝ ծովի ազդեցութիւնը մարդկային հոգու վրայ, որ կարծես այդ տարրի հայելին դարձած՝ նրա նման ալեկոծուում, յուզուում է, նրա նման փոթորկուում և դարձեալ խաղաղում է:

Դրաման, ինչպէս շուտով կը տեսնենք, իր սիմբօլիկական և միօտիկական հիւսուածքի հետ միասին՝ բէալիստական բնաւորութիւն է կրում, ըստ էութեան ժամանակակից, կենսական խնդիրներ է միայն չօչափում:

Բժիշկ Վանգէլ իր կնոջ մահուանից յետոյ ամուսնանում է երկրորդ անգամ: Էլլիդան՝ Վանգէլի երկրորդ կինը՝ ամուսնանալիս թէև յայտնում է թէ՛ իր «միտքը մի ժամանակ ուրիշ տեղ էր»—այնուամենայնիւ բժիշկը այս բանին առանձին կարեւորութիւն չէ տալիս և վերջնում է նրան. Վանգէլի արած քայլի գլխաւոր զրդիչը զգայական հաճոյքն էր, իսկ Էլլիդայինը՝ կեանքի հոգսից ազատուելու ձգտումը: Այս տեսակ պայմաններում հասկանալի է, որ վերջինս չէր կարող սերտ կերպով յարմարուել Վանգէլի ընտանիքին, որ բայի իր ամուսնուց բաղկացած էր առաջին կնոջից մնացած երկու աղջիկներից—Բօլէտտէ և Հիլդէ. մէկը արդէն հասունացած էր, իսկ միւսը դեռ անչափահաս, բայց շատ կրակոտ և չարածձիւ: Ահա թէ մեծաբերան Հիլդէն մի անգամ ինչ է ասում իր մօր մասին—«Մեր յարաբերութիւնները երբէք չեն կարող լաւ լինել. որովհետև նա բոլորովին չէ յարմարում մեզ, ոչ էլ մենք՝ նրան: Աստուած գիտէ թէ ինչու հայրս նրան տուն է բերել: Ես երբէք չէի զարմանայ, եթէ նա մի գեղեցիկ օր յանկարծ խնկազարուէր: Նա իր քրոջ հետ խօսելիս իր խորթ մօրը ուրիշ կերպ չէ անուանում, բայց եթէ «ծովի տիկինը»: Այնքան սառն էր սրանց յա-

բարեբուծիւնը էլլիդայի հետ և առհասարակ այնքան դժուար էին նրանք ընտելանում սրան, որ իրանց հանդուցեալ մօր յիշատակովն էին ապրում: միշտ տօնում էին նրա ծննդեան տարեգարձը: Մինչև և իսկ իրանց պարտէզում միմեանցից բաժանուած էին—այդտեղ էլլիդան ունէր իր առանձին «օդատուն», իսկ ակջիկները իրանց յատուկ վերանդան:

Բժիշկ Վանգէլը սակայն լաւ է վերաբերում դէպի իր կիներ և աշխատում է ամեն տեսակ յարմարութիւններ ստեղծել նրա համար, որովհետև նա չափազանց անհանգիստ էր և տառապում էր նեարդային մի տարօրինակ հիւանդութեամբ: Հինգ-վեց տարի էր արդէն նրանք ամուսնացել էին և էլլիդայի զբոսութիւնը աւելի և աւելի կրիտիկական էր դառնում: Վանգէլը իբրեւ բժիշկ մտածում է մի լուրջ և արմատական դարմանի մասին: Նրան թւում է, որ էլլիդայի նեարդային լինելու պատճառը ընտանիքում նրա ունեցած խորթ դիրքն է—«Քեզ այնպէս է թւում թէ՛ իմ զաւակների մայրը դեռ կենդանի է. թէ՛ նա աներեւոյթ կերպով ներկայ է մեր շրջանում: Դու կարծում ես թէ իմ հոգին բաժանուած է քո և նրա մէջ: Այս միտքն է, որ քեզ վրդովեցնում է: Դու մեր յարաբերութեան մէջ ուղղակի մի անբարոյական բան ես տեսնում: Այդ պատճառով չես կարող, չես կամենում շարունակել ապրել ինձ հետ իբրեւ կին»:

Իսկ երբ էլլիդան նկատում է թէ՛ կայ «մի ուրիշ բան», որ իրան տանջում է—այն ժամանակ Վանգէլը միամտութեամբ շարունակում է—«Այո, այդ այն է, որ դու այստեղի շրջակաները չես կարող տանել: Ժայռերը ճնշում և ծանրացնում են քո հոգին: Այստեղ բաւականաչափ պայծառ չէ. քեզ շրջապատող երկինքը այնքան լայնարձակ չէ. օդի հոսանքը այնքան լի և ուժեղ չէ»:

—«Դրանում դու կատարելապէս իրաւունք ունես: Գիշեր և ցերեկ, ձմեռ և ամառ ես ծովի բուռն կարօտովն եմ տառապում»:

Եւ բժիշկը իր «խեղճ և հիւանդ երեխային» սփոփելու համար՝ վճռում է տեղափոխել նրան դէպի ազատ ծովը: Սակայն իզուր, նա «մինչև և խորը դեռ չէր թափանցել», էլլիդայի իսկական հիւանդութիւնը դեռ չէր հասկացել:

Սակայն ինչո՞ւմ էր կայանում «ծովի տիկնոջ» հիւանդութիւնը:

Էլլիդան նոյնպէս «հիւսիսային բերքերից» էր ինչպէս Բէբէկան. ծովեզրեայ մի փոքրիկ քաղաքում՝ Սկիօլդվիկ նաւահանգստում էր նա ծնուած, ուր իր հայրը փարոսի, լուսաշ-

տարակի կառավարին էր Մանկութիւնից ծովի ազատաշունչ օդն էր ծծել եւ փարոսի լուսավառ ճառագայթները դիտել Մի ծերունի պատուաւ մինչեւ իսկ նրան համարում էր «հեթանոսուհի», որովհետեւ փոխանակ քրիստոնէական սնունդ կրելու՝ մի նաւի սնունդով էր մկրտուել:

Ամուսնութիւնից եօթ տարի առաջ Էլլիզան ծանօթանում է ամերիկական «Havari» նաւի պաշտօնեաներից մէկի հետ, որ իր ծագումով նոյնպէս «հիւսիսից» էր: Բաղդը նրան շատ մատաղ հասակից էր մղել դէպի ծովը և սրանով նա աօթի էր ունեցել մեծ ճանապարհորդութիւններ կատարել: Այսպիսի մի անցորդ հանդիպելով Էլլիզային շատ բնական է, որ բացառապէս ծովից պէտք է խօսէր: Նա պատմում է «փոթորկից և մրկի խաղաղուելուց, ծովային թուխ պիւրիներէից, նոյնպէս և պայծառ, արեւազարդ օրերից»: Բայց նրանք խօսում էին նաեւ ծովային կենդանիների և թռչունների—կէտերի, դէլֆինների, ծովային շների, արծիւների և ճայերի մասին: Եւ Էլլիզային թւում էր թէ խօսողը այս ծովային կենդանիներին և թռչուններին ազգական է. երբեմն մինչեւ իսկ ինքն էլ իրան սրանց ազգակից էր զգում:

Այս օտարոտի ճանապարհորդը, որին Էլլիզան առաջին անգամ փարոսի վրայ հանդիպեց, վերջ ի վերջոյ համարեա նշանւում է նրա հետ: Բայց երկար չէ կարող մնալ այնտեղ, որովհետեւ սպանում է իր նաւապետին և այս պատճառով ստիպուած է շուտով հեռանալ—թէեւ շատերը կարծում էին թէ նա արդէն խեղդուած է: Հեռանալուց առաջ նա «հանում է իր գրպանից բանալիքների մի օղակ և մատից՝ այն մատանին, որ նա շարունակ սովորութիւն ունէր կրելու. յետոյ ինձանից էլ վերցնում է մի փոքրիկ մատանի և միասին անց է կացնում օղակի մէջ: Այնուհետեւ դառնում է դէպի ինձ և ասում թէ՝ մենք երկուսս այժմ պէտք է ամուսնանանք ծովի հետ»: Այս խօսքերի հետ միասին նա մատանեզարդ օղակը ամբողջ ոյժով դէպի ծովի խորերն է ձգում»:

Այս խորհրդաւոր հրաժեշտից յետոյ նա ճանապարհ է ընկնում դէպի հիւսիսային բեւեռը և Արխանգելսկից մի նամակ է գրում Էլլիզային: Վերջինս իր պատասխանում յայտնում է թէ իրանց յարաբերութեանը պէտք է բոլորովին վերջ տրուի և որ միմեանց փոխադարձաբար պէտք է մոռանան: Չը նայելով այս հանգամանքին՝ նա շարունակում է գրել մի քանի անգամ աշխարհի զանազան ծայրերից՝ Չինաստանից, Կալիֆօրնիայից, Աւստրալիայից եւայլն—առանց սակայն Էլլիզայից պատասխան ստանալու: Այս նամակներում նա վճռականապէս

յայտնում է թէ Էլլիդան իրան է սպասելու և թէ ինքը գալու և նրան տանելու է:

Բժիշկ Վանգէլը երբ լսում է այս պատմութիւնը՝ շուարած նկատում է—«Այդ մարդը մի արտասովոր ոյժ է ունեցել քեզ վրայ»—«Այո՛, այո՛, այն ահարկու մարդը»—վրայ է բերում Էլլիդան: Եւ հէնց այս ոյժն էր պատճառը, որ նա Վանգէլից առաջ մի ուրիշի՝ Ուսուցիչ Արնհոլմի առաջարկը մերժել էր, որովհետեւ նա դեռ «ահարկու մարդու» թարմ տպաւորութեան տակն էր:

Եւ մինչդեռ Վանգէլը աշխատում է ամեն կերպ հանգրստացնել նրան՝ առարկելով թէ դա շատ հին դէպք է և որ ամեն ինչ «արգէն անցել է»՝ Էլլիդան պատասխանում է—«ոչ Վանգէլ, դա չէ անցել, և ես վախենում եմ, որ երբէք չի անցնի—երբէք կհանքումս»:

—«Դրանով ուզում ես ասել թէ դու նրան քո սրտի խորերում անկարող ես մոռանալ»:

—«Ես նրան մոռացել էի, բայց յանկարծ այնպէս պատահեց՝ կարծես թէ նորից գալու է»:

—«Ի՞նչքան ժամանակ է»:

—«Մօտաւորապէս երեք տարի—կամ մի փոքր աւելի է—դա այն ժամանակն էր՝ երբ ես սպասում էի երեխային (խօսքը իր միակ որդու մասին է, որ ծնուելուց մի քանի ամիս յետոյ մեռնում է):

Էլլիդայի նեարդային քայքայումը և հիւանդոտ մտադրաւորութիւնը այն աստիճանի է հասնում, որ նա «Օտարականին» յանկարծ կենդանի կերպով իր առաջն էր տեսնում—«Նա երբէք չէ նայում դէպի ինձ, բայց նա կանգնած է իմ կողքին»:

—«Նրա տեսքը քեզ ինչպէս է թւում»:

—«Այնպէս ինչպէս ես նրան առաջին անգամն եմ տեսել... Ամենաորոշ կերպով ես տեսնում եմ նրա կրծքի կոճակը՝ բայց կապոյտ մարգարիտով: Մարգարիտը նման է մի մեռած ձկան աչքին, որ ուղղակի դէպի ինձ է յառած»:

—«Աստուած իմ, դու աւելի հիւանդ ես, քան թէ ես կարծում էի, աւելի հիւանդ՝ քան թէ ինքդ գիտես, Էլլիդա»:

—«Այո՛, այո՛, օդնիր ինձ եթէ կարող ես, որովհետեւ զգում եմ, որ նա աւելի և աւելի է ինձ կաշկանդում»:

—«Եւ այդ վիճակի մէջ ամբողջ երեք տարի ապրել ես. ծածուկ վիշտդ չարունակ քեզ հետ ես կրել՝ առանց ինձ յայտնելու»:

—«Բայց ես չեմ կարող... և եթէ բոլորը յայտնէի, պէտք է յայտնէի և անասելին»:

— „Անասելին“:

— „Ո՛հ, ո՛հ, ո՛հ, մի հարցնի, միայն մի բան և այլևս ոչինչ— Ի՞նչպէս բացատրել երեխայի աչքերի առեղծուածը“:

— „Սիրելի Էլլիդա, հաւատացնում եմ, այդ բոլորը երեւակայութիւն է միայն: Երեխայի աչքերը ճիշտ այնպէս էին, ինչպէս ուրիշ նորմալ երեխաներինը“:

— „Ո՛հ, նրա աչքերը այդպէս չէին— ինչպէս կարող էիր այդ չը նկատել— Երեխայի աչքերը ծովի համեմատ փոփոխում էին իրանց գոյնը, եթէ Ֆիօրդը խաղաղ վիճակի մէջ էր՝ այդպէս էին և աչքերը. փոթորկի ժամանակ նոյնպէս...“:

— „Հը՛մ, գուցէ: Բայց եթէ անգամ այդպէս լինէր, յետո՞յ“:

— „Ես մի անգամ արդէն այդպիսի աչքեր տեսել եմ... Երեխայի աչքերը Օտարականի աչքերն էին“:

— „Էլլիդա“:

— „Այժմ դու արդէն պիտի հասկանաս՝ թէ ինչու ես չեմ կամեցում և չը պէտք է ապրեմ քեզ հետ իբրեւ քո ամուսին“:

— „Էլլիդա, Էլլիդա, իմ թշուառ, անբախտ Էլլիդա“:

Բայց ամենանհետաքրքիրն այն է, որ Էլլիդան „Օտարականի“ այսպէս ասած՝ ոյժի վերահաստատութեան խորհրդաւոր րոպէին կատարելապէս տեղեակ էր: Ահա թէ ինչպէս:

Վանդէլի մօտ այցելութեան է գալիս մի թոքախտաւոր քանդակագործ՝ Լինգշտրանդը, որ ժամանակաւորապէս հեռացել էր Իտալիայից: Ծովային ճանապարհորդութեան հին թէ նոր տպաւորութիւններից նա մտածում էր մի մեծ երկ ստեղծագործել: Դա ներկայացնելու էր մի ծովագնացի կին, որ պառկած և տարօրինակ անհանգստութեամբ քնած է: Նա երազում է: Եւ Լինգշտրանդը հաւատացած էր այս վերջին մօմէնտը այնպիսի ներութեամբ վերարտադրել, որ տեսողը զգար թէ՝ յիշաւի նա երազում է: Կնոջ կողքին դարձեալ մի պատկեր, որ ներկայացնելու էր նրա ամուսինը, որի բացակայութեան ժամանակ առաջինը անհաւատարիմ էր գտնուել և որը ճանապարհորդութեան ժամանակ ծովում խեղդուած էր: Բայց զարմանալին տն է, որ նա այնուամենայնիւ յետ է գալիս. սակայն բոլորովին թրջուած՝ ճիշտ այնպէս, երբ մէկին ջրից դուրս են բերում— և գիշերային մթութեան մէջ իր կնոջ անկողնու մօտ կանգնած՝ դիտում է նրան:

Էլլիդան այս բոլորը լարուած ուշադրութեամբ լսելով՝ նկատում է— „դա մի հրաշալի բան է“ և յետոյ աչքերը փա-

կած՝ շարունակում է—»ես տեսնում եմ այդ այնպէս կենդանի իմ առաջ»:

Լինդշտրանդ իր ապագայ ստեղծագործութեան նիւթը մի իրական դէպքից էր վերցրել: Ճանապարհին՝ նաւի վրայ նա հանդիպում է մի ամերիկացի պաշտօնեայի, որ իր մեծաւորից՝ նաւապետից թերթերի մի կապոց է վերցնում: և շարունակ քրքրում, որովհետեւ մտադիր էր նորվեգերէն սովորել: Մի երեկոյ՝ կատաղի փոթորկի ժամանակ, երբ բոլորը անաբեկուած և հիւանդացած ներսն էին թափուել—ամերիկացին հանգիստ նստած՝ թերթերն էր շուռ տալիս: Եւ ահա յանկարծ, նա սոսկալի աղաղակ է բարձրացնում և բոլորովին այլալուծ է. իսկոյն սկսում է թերթը կրծոտել և պատառ պատառ անել և մի փոքր յետոյ ինքնիրան խօսել—»ամուսնացած, մի ուրիշի հետ, երբ ես բացակայ էի»: Բայց այնուհետև մեղմ ձայնով շարունակում է—»Սակայն նա իմն է և իմը կը մնայ: Նա ինձ կը հետեւի, եթէ անդամ խեղդուած՝ սև ջրից դուրս գամ և նրան տանեմ»:

Այս պատմութիւնը Էլլիդալին սարսափեցնում է. նա ոչ մի կասկած չունէր, որ »ամերիկացին» հէնց իբրը Օտարականն էր, իր նախկին նշանածը, որ նորվեգերէն թերթի յայտարարութիւնից տեղեկացել էր իր ամուսնութեան մասին: Այս բանում նա կատարեալպէս արդէն համոզուած է, երբ յայտնուած է թէ Լինդշտրանդի պատմած դէպքը տեղի է ունեցել երեք տարի առաջ: Ուրեմն հէնց այդ բոպէից էլ վերսկսում է Օտարականի հիպնոտիկական ոյժը Էլլիդալի վրայ:

Եւ ինչ, Օտարականը յիրաւի գալիս է անգլիական մի նաւով: Էլլիդան մի անհանդիստ նախազգայումով արդէն զգում էր այս: Աւագանի մօտ կանգնած՝ նա անթարթ ջրին է նայում, երբ յանկարծ տեսնում է մի օտարականի՝ խիտ կարմիր մազերով և ճանապարհորդական շորերով, որ իրան »բարի երեկոյ» է ասում:

—«Օ՛, թանկագինս. վերջապէս եկար»:

—«Այո, վերջապէս»—պատասխանում է օտարականը:

—»Ո՞վ էք դուք. փնտռում էք այստեղ մէկին»—վախեցած և յանկարծակիի եկած հարցնում է Էլլիդան:

—»Այդ ի հարկէ քեզ հասկանալի պէտք է լինի»:

—»Այս ինչ է, ինչպէս էք խօսում ինձ հետ. ինչ էք ուղում»:

—»Ես միայն քեզ եմ ուղում»:

— „Ա՛, աչքերը, աչքերը“ — կիսախեղդ ձայնով մրմնջում է էլլիզան:

— „Վերջապէս ճանաչում ես ինձ. իսկ ես քեզ իսկոյն ճանաչեցի, էլլիզա“:

— „Աչքերը. այդպէս մի նայէք ինձ. օգնութիւն կը կանչեմ“:

— „Հանգիստ, հանգիստ, մի վախենար. ես քեզ ոչինչ չեմ անի“:

— „Ասում եմ՝ այդպէս մի նայէք ինձ... Ի՞նչ էք ուզում ինձանից“:

— „Ես խոստացել էի քեզ նորից գալ, երբ կարող կը լինէի“:

„Գնացէք, գնացէք և այլեւս մի վերադառնաք այստեղ: Չէ՞ որ ես ձեզ արդէն գրել էի, որ մենք այլեւս միմեանց հետ գործ չունենք“:

Բայց այս հանգամանքը, ինչպէս և էլլիզայի ամուսնացած լինելը Օտարականի համար նշանակութիւն չունէր: Նա այնուամենայնիւ եկել էր նրան տանելու:

Այդ միջոցին երեւում է բօխչի վանդէլը:

— „Օ՛, վանդէլ, ազատիր ինձ, ազատիր ինձ, եթէ կարող ես“: Եւ բօխչիը տեղեկանում է, որ պարոնը „Օտարականն է“: Վերջինս յայտնում է նրան թէ՛ էլլիզան իր նշանածն է եղել և խոստացել է սպասել իրան — և ահա այժմ եկել է տանելու:

— „Այդպիսի երախայական խաղերով երեւակայում էք որեւէ իրաւունք ունենալ“ — նկատում է բօխչիը:

— „Ճիշտ է. իրաւունք՝ ձեռ մոքով — ես, ի հարկէ, չունիմ“:

— „Ուրեմն էլ ի՞նչ էք կամենում: Գուցէ մտածում էք նրան բռնի ինձանից խլել, իր կամքին հակառակ“:

— „Ո՛ւ, դրանից ի՞նչ օգուտ: Եթէ էլլիզան ուզում է ինձ հետ գալ, պէտք է ազատակամ կերպով գալ“:

— „Ազատակամ“ — աղաղակում է էլլիզան:

— „Եւ դուք հաւատում էք այդ բանին: Ինչպէս երեւում է դուք խելագար էք, Հեռացէք այստեղից. մենք այլեւս ձեզ հետ ոչ մի գործ չունենք“ — ասում է վանդէլը:

Օտարականը հեռանում է՝ յայտնելով, որ հետեւեալ օրը՝ գիշերը գալու է էլլիզայից վերջնական պատասխան ստանալու:

— „Ուրեմն էգուց“, — նկատում է էլլիզան:

— „Եւ այնուհետեւ երբէք“ — վրայ է բերում բօխչիը:

— „Օ՛, վանդէլ, պաշտպանիր ինձ իմ առաջ“:

— «Էլլիդա, ես դգում եմ, որ այս բոլորի յետեւը մի գաղտնիք կայ ծածկուած»:

— «Ինչ որ ինձ հրապուրում է— դա թագնուած է»:

— «Ի՞նչն է հրապուրում քեզ»:

— «Այդ մարդը մի ծով է»:

Վանգէլը Էլլիդայի դրուժիւնից յուսահատուած՝ դիմում է իրանց նախկին տնային ուսուցիչ Արնհոլմի օգնութեանը: Վերջինս սակայն նկատում է— «Երեւի բժիշկ, դուք ի պաշտօնէ ամեն ինչ պէտք է աւելի լաւ իմանաք»:

— «Ա՛խ, եթէ գիտենայիր, որքան դժուար է մի բժշկի համար ճիշտ գաղափար կազմել մի այնպիսի հիւանդի մասին, որին սրտանց սիրում է: Եւ այս էլ սովորական հիւանդութիւն չէ. ոչ սովորական բժիշկը և ոչ սովորական միջոցը կարող է օգնել... Էլլիդան պատկանում է ծովային բնակիչներին. խոնդիրը սրանում է: Չէք նկատել, որ ծովային բնակիչները համարեա մի առանձին ժողովուրդ են կազմում: Կարծես թէ նրանք էլ ծովի կիանքովն են ապրում: Նրանք էլ ունեն իրանց կոհակները— մակընթացութիւնը և տեղատուութիւնը— թէ իրանց մտքերի և թէ զգացմունքների: Բացի դրանից, ոչ մի տեղում չեն կարող յարմարուել: Ա՛խ, այս բանը ես պէտք է առաջուց մտածէի: Մի կատարեալ յանցանք էր Էլլիդային իր սովորաբական շրջապատից վերցնել և այստեղ տեղափոխել»:

Վանգէլը սրանով արտաքին կեղն է միայն չօչափում, այն ինչ Էլլիդան իր բացատրութիւնների մէջ աւելի խորն է թափանցում և վերջապէս դտնում է իր իսկական դիագնոզը: Նա իր ամուսնութիւնը Վանգէլի հետ համարում է մի դժբախտութիւն՝ երկուսի համար էլ. — «Ճշմարտութիւնն այն է, որ դու եկար և ինձ գնեցիր»:

— «Քեզ գնեցի, քեզ գնեցի» — ապշած նկատում է բժիշկը:

— «Օ՛, ես էլ մազաչափ անգամ քեզանից պակաս չէի. ես էլ ինձ վաճառեցի... Դու քո տան դատարկութիւնը երկար չէիր կարող տանել... ես էլ անօգնական էի և մենակ... Դու եկար և առաջարկեցիր ինձ կեանքի հոգսից ազատուել... բայց ես չը պէտք է ընդունէի. և ոչ մի դնով: Ես ինձ չը պէտք է ծախէի. պէտք է գերադասէի ամենաթշուառ աշխատանքը, ամենաողորմելի դրութիւնը— միայն ազատ կամով եւ սեփական ընտրութեամբ»:

Այնուհետեւ նա այն կարծիքն է յայտնում թէ իրանց կենակցութիւնը «չէ կարող ամուսնութիւն համարուել»:

— „Այո, այն կեանքը, որ մենք այժմ ենք վարում, ամուսնութիւն չէ—նկատում է Վանգէլը։

— „Թէ այս և թէ նախկին կեանքը—ոչ մէկը ամուսնութիւն չէ եղել... Առաջինը (Օտարականի հետ նշանուելը) սակայն կարող էր ամբողջական և մաքուր ամուսնութիւն դառնալ։

Եւ Վանգէլը կարծում է թէ Էլլիզան սրանով բաժանման խօսք է ուղղում բաց անել.— „Ապահարգան, դու ուղղում ես մի օրինական ապահարգան ունենալ։

— „Ա՛խ, սիրելիս, դու ինձ շատ քիչ ես հասկանում։ Ձեւականութիւններին ես բացարձակապէս ոչ մի նշանակութիւն չեմ տալիս, որովհետեւ դրանք բոլորը արտաքին բաներ են։ Իմ ցանկութիւնն այն է, որ մենք երկուսս համաձայնուենք ազատ կամքով միմեանցից բաժանուելու։

Նա պահանջում է Վանգէլից ազատութիւն՝ Օտարականի ներկայութեամբ ընտրութիւն անելու։

— „Դու խօսում ես ընտրութիւնից. ընտրութիւն, Էլլիզա, այսպիսի մի գործում ընտրութիւն։

— „Ընտրութիւն ես պէտք է ունենամ երկու կողմից. նա կամ պէտք է մենակ գնայ կամ ինձ հետ։

— „Հասկան՞ում ես թէ ինչ ես ասում։ Նրա հետ գնալ, ամբողջ ճակատագիրդ նրա ձեռքը յանձնել։

— „Բայց իմ ամբողջ ճակատագիրը միթէ չը դրի քո ձեռքը։

— „Գուցէ, բայց նա, այն վայրենի օտարականը, մի մարդ, որից դու շատ քիչ բան գիտես։

— „Քո մասին գուցէ աւելի քիչ գիտէի. այնուամենայնիւ հետեւեցի քեզ։

— „... Դու ոչ մի ընտրութիւն չունես, Էլլիզա։ Դու չը պէտք է ընտրես. ես քեզ իրաւունք չեմ տալ ընտրելու։

— „Ընտրութիւնը դու երբէք չես կարող արգելել. ոչ դու և ոչ մի ուրիշը։ Դու կարող ես ինձ թոյլ չը տալ նրա հետ ճանապարհորդել, նրա հետ գնալ—եթէ միայն ես այս եմ ընտրում։ Դու կարող ես ինձ բռնութեամբ յետ պահել. կամքիս հակառակ—այս բոլորը դու կարող ես։ Բայց որ ես եմ ընտրում—իմ սրտիս խորքերում նրան եմ ընտրում և ոչ ինչ—երբ ես այսպէս եմ կամենում ընտրել և պէտք է ընտրեմ—սա դու անկարող ես արգելել։

— „Ո՛չ, իրաւունք ունես. այդ ես չեմ կարող արգելել։

— „Բացի դրանից խափանող ոչինչ չը կայ. ես ոչ մի բա-

նով կապուած, չղթայուած չեմ այստեղ: Քո տանդ ես բոլորովին առանց արմատի եմ, վանդէլ, երախաները ինձ չեն պատկանում: Նրանց սիրտը իմն չէ, և դրանց երբէք էլ չըտիրացայ...»:

Վանդէլը խոստանում է հետեւեալ օրը շնորհել էլլիդային իր պահանջած ազատութիւնը, որպէսզի նա կարողանայ իր «սեփական կեանքով ապրել»:

— «Ա՛խ, Վանդէլ, Վանդէլ, դա շատ ուշ կըլինի»:

Ինչո՞ւ.— որովհետեւ հէնց այդ օրը՝ գիշերը Օտարականը գալու էր: Եւ ճիշտ նա գալիս է:

— «Պատրանոտ ես ճանապարհորդելու, թէ՛ չէ» — հարցնում է նա էլլիդային:

— «Տեսնում էք, որ նա պատրաստ չէ» — պատասխանում է Վանդէլը:

— «Ես ճանապարհորդական շորերի և ուրիշ դրանց նման բաների մասին չեմ հարցնում: (Դառնալով դէպի էլլիդան) Ես հարցնում եմ քեզ՝ արդեօք պատրանոտ ես ինձ հետեւելու—սեփական, ազատ կամքով հետեւելու»:

— «Ա՛խ, մի հարցնէք, ինձ այսպէս փորձութեան մի եսթարկէք»:

(Հետուից լսում է նաւի զանգակի ղողանջիւնը):

— «Ահա նաւահանգստում առաջին զանգը հնչեց, Այժմ պէտք է այն, կամ ո՛չ ասես»:

— «Վճիռ, վճիռ ամբողջ կեանքի համար... Ինչո՞ւ այդպէս անդրդուելի ինձ էք հետևում»:

— «Միթէ ինձ նման դու էլ չես զգում, որ մենք երկուսս միմեանց ենք պատկանում»:

— «Կարծում էք այն խոստումի պատճառով»:

— «Խոստումները ոչ ոքի չեն կապում, ոչ մարդու և ոչ կնոջ: Եթէ ես այսպէս անդրդուելի եմ քո վերաբերմամբ, դա նրանիցն է, որովհետեւ ես ուրիշ կերպ չեմ կարող»:

— «Ինչո՞ւ աւելի շուտ չեկաք: Ա՛խ—սա, որ քաշում, դրաւում է դէպի անծանօթը: Ծովի ամբողջ ոյժը ամփոփուած է այս մէկի մէջ»:

— «Ես տեսնում և լսում եմ, էլլիդա, որ ես եմ, որին դու ընտրում ես»:

— «Իմ ամուսինը այստեղ ոչ մի ընտրութիւն չունի: Ես եմ նրա համար թէ ընտրութիւն անելու և թէ նրան պաշտպանելու: Այն, պաշտպանելու: Եթէ դուք այստեղից չէք հեռանայ—մեր երկրից—առանց երբէք վերադառնալու, լաւ գի-

տէք թէ ձեզ ինչ դրութեան էք ենթարկում—բարկացած ընդ-
միջում է վանդէլը:

—Ո՛հ, ո՛չ վանդէլ. այս չէ՛:

—Ի՞նչ էք ուզում ինձ անել՝:

—Ես ձեզ բանտարկել կրտամ իբրև մի ոճրագործի.
Իսկոյն, քանի դուք դեռ նաւահանգիստ չէք հասել, որովհետև
ես շատ լաւ տեղեակ եմ այն սպանութեան մասին, որ դուք
գործել էք Սկիօլդիլիումս՝:

—Դրա համար ես արդէն նախապատրաստուած էի. և
այս պատճառով էլ (հանում է գրպանից ատրճանակը) հոգացել
էի այս մասին՝:

—Ո՛հ, ո՛չ, նրան մի սպանէք, աւելի լաւ է ինձ—աղա-
ղակում է Էլլիդան և վանդէլի առաջն է կանգնում կարծելով
թէ Օտարականը նրան կըսպանէ:

—Ո՛չ քեզ և ո՛չ նրան: Անհոգ կաց. սա սեփական գոր-
ծածութեան համար է. որովհետև ես կամենում եմ իբրև ազատ
մարդ ապրել և մեռնել՝:

—Վանդէլ, թող ինձ քեզ ասել—ասել, որ նա էլ լսէ:
Այո, դու կարող ես ինձ այստեղ պահել. դու ունես դրա հա-
մար և ոյժը և միջոցը—և այսպէս էլ անելու ես: Բայց իմ միտ-
քը և զգացմունքը, ինձ հրապուրող կարօտը և տենչանքները
դու չես կարող կաշկանդել. նրանք կըձգտեն և կըսլանան հե-
ռու, դէպի անծանօթը, որի համար ես ստեղծուած էի և որը
դու իմ առաջ փակցիր՝:

—Ես տեսնում եմ, Էլլիդա, դու քայլ առ քայլ սայթա-
քում ես: Յանկութիւնը դէպի անհունը, անսահմանը—դէպի
անհասանելի—մթաղնեցիներու է քո հոգին՝:

Բայց վանդէլը մինչև այս աստիճան չէ հասցնում:

—Քո փրկութեան համար ուրիշ միջոց չըկայ—ես գոնէ մի
ուրիշը չեմ տեսնում—այս պատճառով... այս պատճառով մեր
կապը լուծուած եմ համարում: Այժմ կ'աւառեալ ազատութեամբ
կարող ես քնքրել քո նախապահը՝:

—Ճիշտ է, ճիշտ. ինչ ես ասում: Ամբողջ սրտովդ դու
այդպէս ես համոզուած—հարցնում է շուարած Էլլիդան:

—Իմ ամբողջ, վշտալի սրտով՝:

—Եւ դու կարող ես, կարող ես այդ թոյլ տալ՝:

—Այո, ես կարող եմ. կարող եմ, որովհետև այնպէս ջեր-
մազին քեզ սիրում եմ՝:

—Այսպէս մօտ, այսպէս սրտանց մօտ եմ եղել ես քեզ՝:

—Տարիների և մեր կենակցութեան հետեանքն է այս՝:

—Եւ ես, ես, որ այս բոլորը չեմ տեսել՝:

— „Քո միտքը ուրիշ ճանապարհներ էր բռնել, Բայց այժմ — այժմ դու բոլորովին ազատ ես թէ ինձանից և թէ այն ամենից, ինչ որ իմն է։ Այժմ կարող ես գտնել կեանքիդ իսկական ճանապարհը. որովհետև այժմ պէտք է ազատութեամբ ընտրես և սեփական պատասխանատվութեամբ, էլլիդա“։

— „Ազատութեամբ և սեփական պատասխանատվութեամբ. պատասխանատվութիւն նոյնպէս։ Այստեղ է կայանում փոփոխութիւնը“ — ապշած արտասանում է էլլիդան։

(Զանգակի ձայնը նորից է լսւում)։

— „Լսում ես, էլլիդա, երկրորդ անգամն է հնչում. եկ ուրեմն“ — նկատում է Օտարականը։

— „Այս դէպքից յետոյ ես այլևս երբեք քեզ հետ չեմ գայ“ — վճռողական շեշտով նկատում է էլլիդան։

— „Զեռ գայ... ուրեմն անցաւ“։

— „Այո, անցաւ, ընդմիջտ“։

— „Ես տեսնում եմ՝ կայ այստեղ մի բան, որ աւելի ուժեղ է քան թէ իմ կամքը“։

— „Ձեր կամքը այժմ այլևս ոչ մի նշանակութիւն չունի ինձ համար։ Իմ վերաբերմամբ դուք այժմ ծովից դուրս եկած մի մեռած մարդ էք, որը նորից դէպի ծովն է դառնում։ Ես այլ ևս ձեզանից չեմ սարսափում և ինձ այլ ևս ոչինչ չէ գրաւում“։

— „Մնաք բարով, տիկին Վանգէլ, Այսուհետև դուք ինձ համար ուրիշ բան չէք, բայց եթէ մի տանելի նաւաբեկութիւն իմ կեանքում“ — նկատում է Օտարականը և հեռանում։

— „էլլիդա, քո հոգին ծովի է նման, ունի մակընթացութիւն և տեղատուութիւն. զրտեղից եկաւ այս փոփոխութիւնը“ — հարցնում է Վագնէլ։

— „Օ՛, միթէ չէս կարող երևակայել, որ փոփոխութիւնը տեղի ունեցաւ և պէտք է տեղի ունենար, երբ ես ազատութեամբ պէտք է ընտրէի“։

— „Եւ անծանօթը — դա քեզ այլ ևս չէ գրաւում“։

— „Դա ինձ ոչ գրաւում և ոչ ահաբեկում է...“։

— „Ես սկսում եմ արդէն կամաց կամաց քեզ հասկանալ։ Դու մտածում և զգում ես պատկերներով ու երևոյթական մրտապատկերներով։ Քո կարօք եւ տենչանք դեպի ծովը — եո հակումը դեպի նա, դեպի այն օտարականը — մեջդ արթնացած եւ անած ազատութեան ձգտումի արտայայտութիւնն է. և ուրիշ ոչինչ“։

— „Օ՛, ես չըգիտեմ, թէ ինչ պէտք ասեմ. բայց դու մի լաւ բժիշկ ես եղել ինձ համար։ Դու գտար իսկական միջոցը —

միակը, որ ինձ կարող էր օգնել—և համարձակուեցիր գործ դնել”:

—„Այո, ծայրայեղ կարիքի և վտանգի ժամանակ մենք, բժիշկներս շատ ենք համարձակում... Կըզաս նորից ինձ մօտ, էլլիդա“:

—„Այո, սիրելի, թանկագին Վանգէլ, այժմ ես գալիս եմ քեզ մօտ. ես այժմ կարող եմ. որովհետեւ ես գալիս եմ ազատութեամբ—կամովին—և սեփական պատասխանատուութեամբ“:

—„Էլլիդա, էլլիդա, մտածել, որ մենք այժմ կարող ենք միասին և միմեանց համար ապրել...“:

—„Եւ ընդհանուր կեանքի յիշութիւններով—թէ քոնը և թէ իմը“:

—„Այո, իմ թանկագին“:

—„Եւ մեր երկու զաւակների համար, Վանգէլ“:

—„Ասում ես—մե՞ք“:

—„Նրանց համար, որոնց ես դեռ չեմ տիրացել և որոնք դեռ ինձ են պատկանելու“:

—„Մեր. օ, անարտայայտելի է իմ շնորհակալութիւնը այս խօսքի համար“:

Եւ երբ Վանգէլը այս խօսքերից յետոյ էլլիդայի ձեռքը հրճուանքով համբուրում է—չարածճի Հիլդէն, գործից անտեղեակ, ահա թէ ինչ է նկատում.—„Տեսէք, տեսէք, հայրիկը և նա կարծես նոր նշանուած լինեն“:

Միամիտ աղջիկը չը գիտէր, որ ըստ էութեան, յիրաւի, նրանք նոր էին նշանուած:

Իր վերջին դրամաների մռայլ, պիտսիմիստական ընաւորութիւնից յետոյ Իքսէն իր վաթսուեամեայ հասակում յանկարծ այսպիսի լաւատես տրամադրութեամբ համակուած մի դրամա է գրում: Այս դրամայով հեղինակը իր իդէալիզմի, ազատութեան և ճշմարտութեան պաշտամունքի կատարեալ յաղթանակն էր տօնում: „Ծովի տիկնոջ“ մէջ մենք գտնում ենք Նօրայի „զարմանալի“ մարմնացումը—իսկական ամուսնութեան և ընտանեկան բուն բաղդաւորութեան բովանդակութիւնը:

Դրամայի միւս հերոսներից ուշագրաւ են քանդակագործ Լինգշտրանդը և Հիլդէն: Առաջինը մի հիւանդոտ և ինքնահաճարուեստագէտ է, որ յանուն իր արուեստի պահանջում է ամեն տեսակ զոհաբերութիւն և որ գլխաւորն է կանացի սէրը, որպէս զի սրանով գեղարուեստական պահանջը և ստեղծագործելու ձգտումը շարունակ իր մէջ վառ մնայ: Այս հե-

տաքրքիր թէմային, ինչպէս յետոյ կը տեսնենք, իբրէն դեռ առանձին դրամայ է նուիրում:

Չարաճճի Հիլդէն աչքերը դեռ նոր բաց արած, մի ռնփորձ Backfisch է, որ առանձին սէր ունի դէպի „զրաւիչը“, դէպի „հետաքրքրականը“: Այս խորհրդաւոր հակումի ամենասուր արտայայտութիւնն այն է, որ նա ձգտում է վայելել այրիութեան—և այն էլ հարսենական այրիութեան—բոմանտիզմը:

Մենք հետեւեալ անգամ, մի այլ դրամայում, նորից առիթ կ'ունենանք հանդիպելու Հիլդէին, երբ նա արդէն չափահաս կին է դարձել:

Վ. ՆԱԼԲԱՆԴԵԱՆ

(Իր զարուակով)